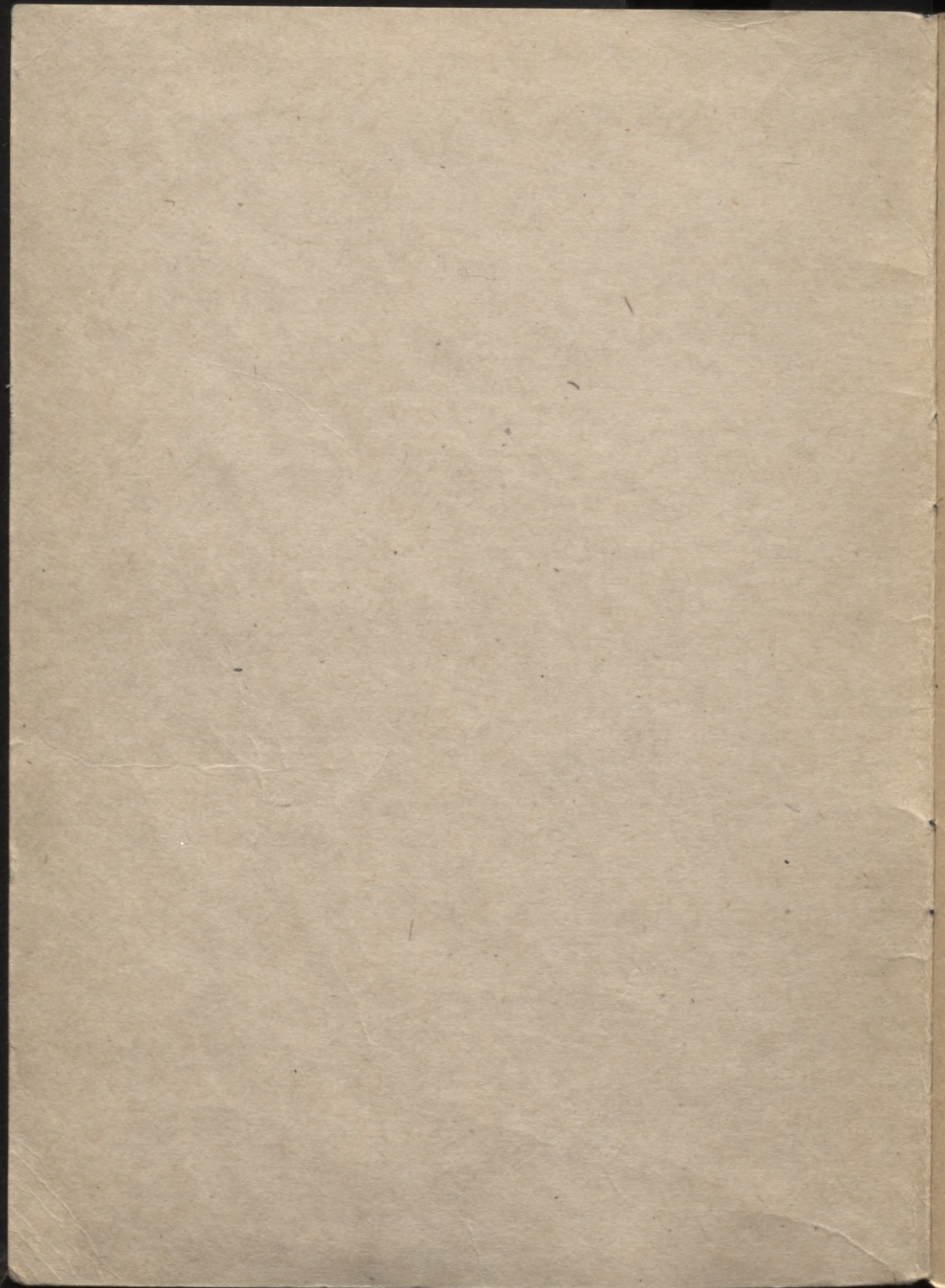

L $\frac{92-3}{13}$

G. CATLAKS

*Rīgas priekšpilsētas
gadsimtu gaitā*

92-3
L 13

L
9

Latvijas Republikas Tautas
izglītības ministrija

G. Catlaks

RĪGAS PRIEKŠPILSĒTAS GADSIMTU GAITĀ

Īss vēsturisks siņu apkopējums par Rīgas priekšpilsētu
rašanos, to attīstību, iedzīvotājiem un viņu dzīvesveidu
no 13. gadsimta līdz 19. gadsimta otrajai pusei:

Materiali kultūras vēstures kursam

Rīga 1991.

BBK 63.3 (2 L) 4
Ca 905

LATVIJAS VALSTS
BIBLIOTEKA

~~97~~ 165

0304061205

Materiāls sagatavots Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēsture:
institūta Etnogrāfijas nodaļā.

Atbildīgā par izdevumu: D. Treigute

izdevums "Vigants"

IEVADS

Cienījamo lasītāj, šī darba mērķis nav izvirzīt jaunas koncepcijas vai sniegt plašu un visaptverošu vēsturisku, sociālu, arhitektonisku vai etnoloģisku analīzi, bet tikai, balstoties uz bagātīgo literatūru, mēģināt parādīt būtiskākos faktorus un tendences, kuri, gadsimtu gaitā mijoties un mainoties, un reizēm liekoties maznozīmīgi, ir veidojuši to jēdzienu, ko mēs saucam par "Rīgu". Veselums sastāv no atsevišķām detaļām, tautas un pilsētas vēsture - no ikdienas dzīves sīkumiem, tādēļ lai autoram tiek piedota varbūtēji pārlieta aizraušanās ar atsevišķiem faktiem un kādu svarīgu norišu nepieņemšana vai virspusējs izklāsts. Katrs no darba minētajiem autoriem ir sniedzis daudz vērtīgas informācijas par Rīgas vēsturi, ar kuru rosināt tuvāk iepazīties varētu būt otrs šī raksta mērķis.

Darbā aplūkota teritorija ir tā sauktās tradicionālās priekšpilsētas - Pēterburgas, Maskavas un Jelgavas, kuras šodien faktiski veido pilsētas vēsturisko centru - rajonu ap Veco Gertrūdes baznīcu un Vidzemes tirgu vai Āgenskalnu un Torņakalnu. Mūžam mainīgajā pilsētas vidē ir īpaši nepieciešama savu "sakņu" apzināšanās, vides identitāte, kas, pretams, ir kļūstot un daudzpusīgs process, kuru nevar atstāt ar dažu rakstu palīdzību, tomēr zināšanu popularizēšana par savas apkārtnes, pilsētas pagātni var te tikai stimulēt.

Patiesā cieņā, cerot uz Jūsu interesi - Autors.

Rīgas tuvākā apkārtnē ordeņa laikos.

Priekšstats par jebkuru viduslaiku pilsētu parasti saistās ar mūros ieslēgtu, nepieejamu cietoksni, norobežotu no apkārtējām teritorijām ar vaļņiem, grāvjiem, palisādēm, aiz kuriem sākas sveša, pilsētnieku kopienai naidīga zeme. Daļēji tas, protams, atbilst patiesībai, tomēr taisnības labad jāseka, ka nekad neviena, pat visnepieejamākā pilsēta laikam gan nav iztikusi bez savas priekšpilsētas un vairāk vai mazāk ciešiem sakariem ar tuvējo novadu. Pat vēl vairāk, šie sakari un pilsētas kontrole pār apkārtni lielā mērā ir noteikusi tās uzplaukumu. Savukārt, priekšpilsētas - apdzīvotu kvartālu veidošanās ārpus nocietinājumiem vienmēr ir liecinājusi par pilsētas kā tirdzniecības un amatniecības centra pieaugošo nozīmi. Uz Rīgu, acīmredzot, ir attiecināmas šīs pašas likumsakarības tāpat kā uz jebkuru citu viduslaiku pilsētu.

Ceru, ka lasītājam nebūs jaunatklājums fakts, ka bīskaps Alberta Bukshevdens 1201. gadā dibināja Rīgas pilsētu ne jau tukšā vietā, bet jau vismaz kopš 12. gs. vācu un skandināvu jūrasbraucējiem labi pazīstamā tirdzniecības apmetnē. Tur, tagadējās vecpilsētas teritorijā, 13. gs. sākumā pastāvējušas vismaz trīs atsevišķas apmetnes, - lībiešu tirgotāju ciems Rīgas upes ielokā, netālu no tās ietekas Daugavā, tag. Peldu un Mārstaļu ielu apkārtnē, vācu tirgotāju "sēta" - nocietināts kvartāls augšpus lībiešu ciema pie Rīgas upes, kā arī vietējie lībiešu zvejnieku ciems ar kapulauku tag. Doma baznīcas apkārtnē. Ietverot pilsētu pirmajā nocietinājumu lokā, kas stiepjas gar Rīgas upi un tag. Zirgu un Rozēna ielām un pēc 1210. gada slavenā kuršu uzbrukuma tiek pagarināts gar tag. Jaunielu līdz Daugavai; daļa senās apbūves - vecais lībiešu ciems, paliek ārpus pilsētas un, acīmredzot, veido pirmo priekšpilsētu. Ar 1226. gadu šim rajonam dokumentes sastāpams apzīmējums "suburbium" - priekšpilsēta.¹ Šis pašas forštates

I - - - - -
I Senās Latvijas vēstures avoti. 1. burtnīca, R., 1937, 202. nr, 137. lpp.

pastāvēšanas laiks tomēr nav visai ilgs. Pieaugot nesaskaņām starp ordeni un bīskapu Albertu, pēdējais ir spiests pamest savu rezidenci pilsētā un parcelties ārpus tās mūriem, Daugavas krastā, minētā ciema - priekšpilsētas teritorijā. Aizņemot šo vietu - apmēram starp tagadējām Jaunielu, Pils ielu un Daugavu, bīskaps atpērk lībiešu zemes vai arī apmaina tās pret citām. Tomēr vismaz daļa bijušo iemītnieku paliek, un arī turpmāk bīskapa sēta ir lībiešu, vēlāk latviešu apdzīvots rajons. Daļu šī rajona teritorijas Alberts 1211. gada 25. jūlijā piešķir Doma baznīcai un Domkapitulam ar jaundibināto klosteri.¹ Šajā dienā bīskaps svinīgā procesijā apgājis visu bijušā ciema platību, iesvētot to. Par šī īpašuma robežu ir minēts grāvis, kas tecējis gar ceļu no pilsētas mūra stūra pie lielajiem vārtiem. Ap 1220. gadu ārpus pilsētas apmetas mūki, nodibinot pie ceļa, kas ved no pilsētas lielajiem rātes vārtiem uz ganībām, Jēkaba baznīcu ar klosteri.² Ar to bija radīts pamats jaunai priekšpilsētai, kura, bez minētajām "sētām", sevi vēl ietvēra trīs ceļus, - Lielo Smilšu ceļu tagadējās Smilšu ielas vietā, ceļu uz pilsētas ganībām gar Jēkaba baznīcu - tagadējo Jēkaba ielu un ceļu gar bīskapa sētu, vēlāko Pils ielu. 13. gs. vidū sākās šīs teritorijas ieslēgšana pilsētas mūres, un jau gadsimta beigās tā ir kļuvusi par "jauno pilsētu" -/nova civitas/, līdz ar to Rīgas pilsētai iegūstot robežas, kuras saglabāsies līdz pat 16. gs.

Tālākā priekšpilsētas veidošanās, acīmredzot, saistāma ar, tā saukta, pilsētas lauku nevada veidošanos. Vēstures avotos tas tiek dēvēts gan par patrimoniālo apgabalu, kam bija jāaplicina pilsētas virskundzība, gan arī par landfogtiju (Landvogtei), lai Rīgas pārvaldes sistēmā to nodalītu no pašas pilsētas kā pārvaldes iecirkņa (Stadtvogtei)³. Lauku īpašums bija nepieciešams jebkurai viduslaiku pilsētai, arī Rīgai, lai, pirmkārt, nodrošinātu to ar pārtiku, kurināmo u.c. nepieciešamajiem resursiem, otrkārt, papildinātu tās budžetu, treškārt, ļautu paplašināt teritoriju, ceturtkārt, lai Rīga

¹ Senās Latvijas vēstures avoti. I. burtn., R., 1937, 62. nr., 46. lpp.

² J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 86. lpp.

³ Feodālā Rīga R., 1978., 486. lpp.

kļūtu par feodālo senjoru, kam zemes īpašums bija nepieciešams priekšnosacījums. Iepriekšminētie argumenti bija pamata tai cīņai, kuru Rīgas pilsēta izcīnīja jau 13. gs. sākumā ar saviem feodālajiem saimniekiem.

1221. gadā namniekiem ar rāti priekšgala pēc sacelšanās izdevās piespiest bīskapu oficiāli atzīt pilsētas pašvaldību, un Rīgas pilsoņi pirmoreiz mēģina nespraust robežas. Tomēr bija jau par vēlu, jo apkārtējie ciemu zemēs jau bija pamatīgi iesakņējušies Domkapituls, Daugavgrīvas klosteris, Zebenbrāļu ordenis un pats bīskaps Alberts. Radās domstarpības, kuru nevēršanai pretendenti uz zemi bija spiesti galu galā meklēt pāvesta starpniecību. Honorija III sūtītais legāts Medenas bīskaps Vilhelms beidzot 1226. gada 15. martā apstiprināja Rīgas lauku nāvada robežas.¹ Tās sevi ietvēra: Daugavas labajā krastā robeža gāja no Rumbulas krācēm taisnā līnijā gar Ulbreku uz Juglas ezeru, tālāk Ķīšezeru un Milgrāvi, Daugavas kreisajā krastā robežas, apejot Deles salas lejasgalu, iepretī Rumbulai taisnā virzienā stiepās līdz Misas upei un tālāk līdz Gātei (Babītei), tad pa Lielupi līdz Jūrai un pa sauszemi līdz Daugavgrīvas klostera teritorijai.²

Pie tam Babītes (Gātes) ezera apvidu un Lielupes lejasgala labo krastu rīdzinieki bija nopirkuši no Zemgales bīskapa.³

Šajā novadā tiesības zvejot, rakt mālus, dedzināt ķieģeļus un kaļķus, lietot ganības un ierīkot bišu dravas bija visiem. Līdz 1226. gada līgumam iekoptie lauki un pļavas, kā arī ierīkotās bišu dravas, dzirnavas un zivju tači (aizsprosti) palika to agrākajiem īpašniekiem, tomēr kunga tiesa, ja tie agrāk bija maksājuši ordenim vai citam feodālim, turpmāk bija jāieskaita pilsētas kasē. Arī ierīkot jaunās dzirnavas, zivju tačus un bišu kokus varēja tikai ar pilsētas piekrišanu. Ganības, pļavas, zvejas vietas un meži palika visu pilsētas iedzīvotāju koplietošanā, turpretim aramzeme ļoti ātri nenāk individuālā lietošanā. Tiesības iekopt jaunus zemes ga-

¹ J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 58.-59. lpp.

² Feodālā Rīga. R., 1978., 486.-487. lpp.

³ J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 58. lpp.

balus un pirmos astoņus gadus nemaksāt gruntsnomu bija visiem un jau 1232. gadā Rīgas rāte noteica gruntsnomas apmēru. Šī iegūtā zeme varēja tikt pārdota un dāvināta, tomēr pilsēta paturēja sev virsīpašuma tiesības.¹ Tādējādi jau ļoti agri - 13. gs. pirmajā pusē vēlāko priekšpilsētu teritorijas veidējās nomnieku zemes īpašumi, uz kuru pamata vēlāk radās t.s. namnieku muižīgas. Līdz pat 17. gs. tās pamatā pildīja saimnieciskās funkcijas - apgādāja savus saimniekus, pārsvarā turīgākos tirgotājus un namniekus ar lauksaimniecības produkciju. Pavisam 1591. gadā Rīgas pievartē bija 37 namnieku un 14 rātskungiem piederošas muižīgas, no kurām lielākā daļa gan nav pārsniegušas nomnieku saimniecību lielumu. Tās mantoja, pārdeva, iekļāja, bieži vien nodeva apstrādāšanā vietējiem zemniekiem ar graudnieku tiesībām². Tomēr bieži karu un sīrotāju dēļ diez vai Rīgas birģeri tolaik izmantoja šos savus īpašumus dzīvošanai. Trūcīgākie rīdzinieki, kuri nevarēja atļauties uzturēt savus ārpuspilsētas īpašumus, tomēr ne mazāk cieši bija saistīti ar tuvējo pilsētas apkārtni. Tā, pirmkārt, bija ganību un pļavu izmantošanas nepieciešamība. Pastāvot naturālajai saimniecībai līdzīgam dzīvesveidam, pilsētnieki savām vajadzībām turēja govīs, oškas, kā arī māļputnus un, protams, zirgus - galveno transporta līdzekli. Tādēļ jau 13. gs. Rīgas apkārtnē rādās komunālās lopu un zosu ganības, kuru pārraudzībai pat tiek izveidota īpaša pārvalde, kopš 15. gs. pakļauta Lielajai Gildei³. Atmiņas par to jāprojām saglabājas, piemēram, Ganību dambja nosaukumā, kura vietā kādreiz vedis ceļš uz pilsētas ganībām. Savukārt, tagadējā dzelzceļa līnija, kas ved uz Centrālo staciju, šķērso kādreiz plašu zemi, sauktu par zosu ganībām - nesapūvētu vēl 19. gs. sākumā. Šīs zemes robežu šodien rāda Avotu iela - vecā ceļa vietā, kurš, apliecot zemās, bieži pārplūstošās pļavas, veda no Rīgas uz austrumiem, pirms Inču jeb Jāņa dambja uzcēlšanas tagadējā Maskavas ielā.⁴

¹ Feodāla Rīga. R., 1978., 488. lpp.

² Turpat, 496. lpp.

³ Turpat, 495. lpp.

⁴ J. Straubergs. LVB, F. Reg. , 4. maps, 11.1., 90. lpp.

Bez ganībām, kuras, kā jau minēts, atradās koplietošanā, Rīgas namnieki izmantojuši arī dārzus tiešā pilsētas tuvumā. Kā likums, šie dārzi bijuši piederīgi noteiktiem gruntsgabaliem pašā pilsētā un vēl 16. gs. mainījuši īpašniekus kopā ar tiem, t.i., gruntsgabals pilsētā veidojis kopīgu īpašumu ar zemes gavalu-dārzu priekšpilsētā. Tikai vēlāk, attīstoties naudas saimniecībai, šie zemes gabali kļūst par patstāvīgām vienībām.¹

1226. gada līgums tomēr neatrisināja pretrunas starp daudzajiem feodālajiem senjoriem. Rīgas novada teritorijās palika daudz ordeņa, bīskapa, Domkapitula un klosteru īpašumu, kuru saimnieki praktiski bez pārtraukuma līdz pat 16. gs. cīnās gan savā starpā, gan ar pilsētu par virskundzību, gan ar ārējiem ienaidniekiem - galvenokārt leišiem. Šo cīņu vēsture sniedz daudz senāko ziņu par pazīstamām vietām Rīgas apkārtnē. Īpaša nozīme šajās cīņās Rīgas apkārtnē ir bijusi dzirnavām. Senākais dzirnavu veids ir ūdensdzirnavas, kas Rietumeiropā celtas jau romiešu laikos, bet Livonijā parādās 13. gs. sākumā. Būdamas masīvas mūra celtnes, tās parasti pildījušas gan saimniecisku, gan militāru lomu. Dzirnavas apgādājušas plašu apkārtni ar uzturvielām un devušas labus ienākumus, tādēļ šajā nozarē pastāvējusi asa konkurence. To īpašnieki, pilsēta un baznīca savas dzirnavas parasti iznomājušas, ienākumu nodrošināšanai parasti centušies ierobežot malšanu mājās un jaunu dzirnavu ierīkošanu. To labi raksturo vācu virsmestra 1447. gadā rakstītā vēstule Livonijas ordeņa mestram: "Šeit mums ir kāds veikls namdaru amata meistars zirgu un cita veida dzirnavu būvēs, bet kas šeit mums kļuvis nevēlams, jo, būvējot un ierīkojot dzirnavas lielajās pilsētās, nodara lielus zaudējumus mūsu dzirnavām. Ja jums šāds meistars būtu noderīgs un jūs varētu to savā zemē paturēt, tā ka viņš nekad neatgrieztos šeit atpakaļ, tad mēs viņu nosūtītu jums, ja turpretī jūs nevarat viņu paturēt, tad labāk mēs nesūtām"² Šis fragments, šķiet, komentārus neprasa. Tajā laikā vismaz Rīgas tu-

¹ J. Straubergs. LVB, P.R. $\frac{x}{59}$, 4. mape, 11.1., 90. lpp.

² A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 64. lpp.

vumā, šķiet, jau sen bija uzceltas dzirnavas visas iespējamās vietās un tik uzņēmīgs meistars bija ne mazāk bīstams kā Prūsija. Pirmie dzirnavu cēlāji, acīmredzot, tapat kā melderi, bijuši vācu un zviedru meistari, tomēr nodarbināti kā strādnieki arī latvieši un lībieši. Visāklākākie dzirnavu cēlāji bijuši moki - pirmās minētās ūdensdzirnavas pieder Cisterciešu ordeņa Daugavgrīvas klosterim. Tās ir atradušās pie Dūņupes, kura no Ropažu (Ķīšu-Juglas) ezera ietecejusī Daugavā. Šīs dzirnavas minētas jau zināmajā 1226. gada Modenas Vilhelma liģumā.¹

Apvidus ap Juglu ir viens no vissenāk minētajiem Rīgas apkārtnē. Plašie ūdeņi un zemiens, kas ir Juglas un Ķīšezera turpinājumi, ir dabīgs Rīgas žogs ziemeļaustrumos. Tikai šaura zemes josla starp abiem ezeriem ir kalpojusi vecajam bruņinieku ceļam uz Vidzemi ("Via Magna"), kurš ir bijis galvenais Rīgas pieveidceļš viduslaikos, tādēļ stratēģiski nozīmīgs. Pūšot jūras vējiem, ticis aizturēts abu ezeru ūdeņu noplūdums, un pat ticis dzīts iekšā jūras ūdens. Tādēļ jau 1221. gadā pāri šaurumam starp Juglas ezeru un Ķīšezera tiek celts dambis. Spriežot pēc dokumentos fiksētajiem 1592. gada labojumu materiāliem, tā būvēšanai izmantoti baļķi, koki, krūmi, niedres, akmeņi un citi materiāli. Tomēr arī šis dambis, kurš, spriežot pēc Ādažu muižas 1866. gada kartes, atradies starp tag. dzelzceļa un šosejas uzbūrumiem; ir bijis plūdu apdraudēts un ticis bieži postīts. Tāpēc, šķiet, Daugavgrīvas klōstera mōki rakuši tag. Mīlgrāvi, kurš savu nosaukumu, acīmredzot, guvis no minētajām dzirnavām.² 13. gs. ordenis Juglas dambja galā Bukultos ceļ jaunas dzirnavas sevišķi bieziem mūriem, kurām bija jākalpo ne tikai miltu vai piparu malšanai, bet arī kā cietoksnis pret dumpīgajiem rīdziniekiem, vajadzības gadījumā noslēdzot ceļu uz Rīgu. Pretēji vecākajām - Mīlgrāvja mōku dzirnavām šīs nosauc par jaunajām - "neuermōhlen", "molendum novum", no kā cēlies visu apvidus, kā arī abu lielo ezeru vēlāk plaši izplatītais vārds - Neiermōle.³ Rīgas pilsoņi nepaliek vienaldzīgi

¹ A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 56. lpp.

² Rīgas vēstis. Z. Lancmanis. R., 1933., 17. lpp.

³ Turpat, 18. lpp.

un jau 1298. gadā kopā ar leišiem uzbrūk Neiermīles nocietinātajām dzirnavām un ieņem tās, tomēr drīz vien bruņinieki viņus sakauj un padzen. 1347. gadā maiznieki varonīgi aizstāv dzirnavas pret leišiem. 1491. gadā te ordeņmestrs Valters fon Pletenbergs galīgi sakauj pilsoņus, kuri kārtējo reizi nopostījuši Rīgas pili. Neiermīles dzirnavas un cietoksnis, šķiet, galīgi nepostīti 1656. gadā, cāram Aleksejam Mihailovičam apļencot Rīgu. Dzirnavu skmeņi vēl 18. gs. tikuši izmantoti, ceļot Ādažu mūra baznīcu, kā arī Daugavgrīvas cietokšņa vaļņos.¹

Senākie Juglas apkārtnes iedzīvotāji bijuši lībieši. To apliecina, pirmkārt, vietvārdi. Juglas vārds cēlies no lībju "jōg" - upe. Otrpus Ķīšezeram atradusies Sužu muiža, kas lībiski nozīmē - vilku. Abus ezerus - Juglas un Ķīšu, hronikās visbiežāk dēvē par Rodenpoisa ezeru, kas tulkojumā nozīmē - dzelzspuīša ezers. Vēlāk tas pārvērties par Ropažiem. Lībieši te dokumentos minēti pēc 1226. gada zināmās robežu spraušanas. Tiem lībiešiem, kas dzīvojuši aiz Juglas, brīvā lietošana atstāti visi bišu koki, kas tiem agrāk piederējuši. 14. gs. šiem Rodenpoisas (Ropažu) lībiešiem iznomā arī visus pilsētai piederošos bišu kokus - tai skaitā pie Babītes un ap Katlakalnu par pusi medus un vaska. Vienlaikus Salaspils lībiešiem bišukoki iznomāti par trešdaļu ražas, bet attiecinot to uz visiem gan jauniem, gan veciem kokiem. Jāatzīmē, ka no 1354. gada jaunus bišu kokus varēja dēt tikai ar Ipaša rātes ierēdnākamērhera atļauju.² Arī citur landfogtija 14. gs. nomas līgumos sastopami daudz lībiski vārdi. 15. gs., kad jau pastāv plaša lauku novada pārvaldes organizācija - pilsētas landfogtam un tā palīgiem padoti pagastu vēlēti vāgari, kuru kompetencē ietilpusi uzraudzība pār "... zemes kārtīgu apkopšanu, strādāšanu un dzīvošanu", rentnieku vidū vairākumā sastopami jau latviešu vārdi.³ 16. gs. otrajā pusē vismaz daļa Rīgas apkārtnes zemnieku dzīvojuši samērā turīgi. Par to liecina, piemēram, 1587.-1589. gadu poļu uzbrukuma nodarīto zaudējumu

¹ Rīgas vēstis. Z. Lancmanis. R., 1933., 18. lpp.

² Turpat.

³ Turpat.

saraksti Kempēnu pagastā. Kadam Purgailim zeldāti iznīcinājuši 20 bišu kokus, izgājuši mājai stikla rūtis par 13 markām. Citam saimniekam - Zābakam atņēmas mantas par 269 markām, Mežazirgam pievāktas 9 cūkas un citas lietas 143 marku kopvērtība. Sarakstā minētas arī podiņu krāsni un sugas govīs.¹

Trešās senākās dzirnavas ir tā sauktas Bertolda dzirnavas - "Brüder Bertolds". Tās acīmredzot ir cēlis ordenis jau pirms 1226. gada līguma, jo šķiet maz ticams, ka rāte pēc tam būtu nodevusi zemi savās robežās ordeņa rokās. Nosauktas, šķiet, par godu brālim Bertoldam - Cēsu pils pirmajam "magister militae", kurš kritis 1217. gadā kaujā ar igauņiem.² Tās atradušās pie strauta-upītes, kas tecēja caur bijušajiem Kuzņecova fabrikas Ipašumiem, apmēram tag. Maskavas un Krasta ielu krustojumā. 13. gs. šeit minēts cietoksnis pie dzirnavām, kurām Rīgas cīņās ar ordeni bijusi vissī svarīga loma.³ 1298. gadā tās ieņēm rīdzinieki, pie tam divas reizes, taču tiek sakauti. 14. gs. tās atrodas ordeņa rokās. 1421. gadā ordeņa mestrs Zigfrīds fon Španheims tās uzdāvina rātskunga Albrehta Štokmaņa atraitnei Adelei, kura, šķiet, bijusi viņa mīļākā. Pēc Rusova hronikas ziņām, tā laika Vidzemes valdošās personas mēdza savas konkubīnes apdāvināt ar dzirnavām. Tiesa, pēc mestra nāves ordenis tās atkal atsevinājis. 1447. gadā tās tiek kārtējo reizi izlēņotas Marijas Magdalēnas cisterciešu mūķeņu klosterim, kura lietošanā tās paliek līdz pat 1582. gadam, kad Rīga kapitulē Polijai un dzirnavas iegūst jezuītu mūki. Pēc 1621. gada jau zviedru varas laika, zviedru valdība tās piešķir naudas kaltnes vadītājam Vulfam, kurš tās vēlāk pārdod Rīgas pilsētai. 1627. gadā dzirnavas tiek izpostītas poļu uzbrukuma laikā, tomēr pēc tam atjaunotas un atdotas nomā varkalim J. Benkhauzenam. 17. gs. gaitā upīte aizsērē, izdevumi tās pedziļināšanai, aizsprosta ierīkošanai saasniedz 433 dālderus, kas ievrojami pārsniedz ienākumus, līdz Benkhauzens lauž nomas līgumu. 17. gs. tās sauktas

¹ Rīgas vērti. Z. Lančmanis. R., 1933., 18. lpp.

² A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S. 1985., 60. lpp.

³ Rīgas vērti. Novoselovs. R., 1933., 65. lpp.

Ārī par Pleiku dzirnavām un ar Šrēdera vārdu sastopamas vēl 18. gs.¹

Ceturtais ievērojamākās Odenšdzirnavas ir tā sauktās Smilšu dzirnavas ("molendinum arene, Sandmole"), kuras atradušās ārpus nocietinājumiem, Smilšu vārtu un Sv. Jura hospitāļa tuvumā, apmēram tag. Raiņa bulvāra un R. Endrupa (agr. Reimersa) ielas krustojumā. Šeit, gar Kubes kalnu tecējusi upīte, vēl 17. gs. saukta par "Mühlen Wasser" - dzirnavu ūdeni, kura sākotnēji ieplūdusi Rīdzenē, vēlāk cietokāņa grāvī, pie aizdambējuma veidojot diķi. Pirmoreiz tās minētas 1330. gada Rīgas padošanās līgumā ordenim. Tajā, cita starpā, teikts, ka ordenim ir tiesības minēto upīti aizdambēt un celt dzirnavas. Tomēr tur kādas mazākas dzirnavas jau bijušas, jo vēlāk tiek minētas gan lielas, gan mazās Smilšu dzirnavas. 1454. gadā ordeņa mestrs Mengede nodod tās Rīgas pilsētai. To oficiāli izdara arī pēdējais mestrs Gothards Ketlers 1560. gadā.² Visas minētās dzirnavas atradušās Daugavas labajā krastā, Rīgas tuvumā, tomēr arī otrs krasts iepretim Rīgai - tagadējā Pārdaugava, nav atstāts novārtā. Šeit jau 13. gs. sākumā pastāvējušas t. s. Marijas dzirnavas, kuras atradušās pie tag. Māras diķa, vietā, kur no tā iztek Mārupīte. Pirmoreiz tās minētas 1226. gadā kādā strīdus dokumentā, kurā noteikts, ka Doma-Sv. Marijas baznīcai pieder viss, sākot ar augšējām dzirnavām līdz Daugavai, starp vecupīti (Altonovas-Mārupīti) un dienvidu kāpu (Ziepniekkalnu?). Upīti, kura tecējusi uz minētajām dzirnavām, neviens nedrīkstējis kavēt vai novadīt, bet baznīcai dotas tiesības, vajadzības gadījumā, to padziļināt un paplašināt. Arī Bīskaps Nikolajs 1248. gadā apstiprinājis šos bīskapa Alberta dāvinātos "... laukus Tamegarē (vēlāk Klīversalas apkārtnē) un laukus un dzirnavas Osmesares (Mūkusalā) salā"³ kā Doma baznīcas īpašumu. To, kā šeit bijušas divas dzirnavas, pilnībā apliecina Vidzemes muižu pirmdokumenti (Livländische Guterurkunden), kuros atziņmēts, ka Rīgas Domkapitula lauku muižā Tamegarē, Daugavas kreisajā krastā, atradušās divas dzirnavas - vispirms Marijas un otras pie tā pašā Dzirnavu strauta ietekas Daugavā.⁴ Šīs le-

¹ A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 61. lpp.

² Turpat, 62. lpp.

³ Turpat, 57. lpp.

⁴ Turpat, 58. lpp.

jas dzirnavas atradušas, acimredzot, blakus pazīstamajam Sarkanajam tornim - sešstāvu kļēģu sargtornim, no kura novērota apkārtnē. Tornis pirmoreiz minēts 15. gs., attēlots vairākos Rīgas attēlos - piemēram, slavenajā N. Mellina 1612. gadā izdotajā gravīrā. Nojaukts 17. gs. vidū.

Marijas dzirnavas bijušas labi nocietinātas un spēlējās nozīmīgu militāru lomu. Tiesa, Māras dzirnavām pārsvara uzbrukuši sīretāji no citām zemēm, nevis pašu laudis. Īpaši naski bija ziņā bijuši leiši. Rīgas maiznieku brālības ārģe aprakstīta viņu ^{uzbrukumā} Doma kapitula Sv. Marijas Jaunavas dzirnavām Pārdeugavā 1235. gadā. Baznīca aicinājusi palīgā maizniekzeļļus un 10 no tiem "... krituši cīņās kā mocekļi pret pagāniem". Lai dzīvi palikušie būtu gatavi dienu un nakti ar ieročiem rokās dzirnavas aizstāvēt, baznīca atļauj tiem dibināt garīgu brālību Jaunavas Marijas godināšanai un piešķir dažādas privilēģijas.¹

Zviedra T. Jernā (T. Hiörn) Livonijas vēsturē minētais leišu uzbrukums aprakstīts īpaši detalizēti - "Leiši nevarēja dzirnavās tieši iebrukt, jo tās bija apjostas ar mūri. Viņi nolēma tajās slepus ielīst pa caurumu, no kura izplūst ūdens, kas griež dzirnavas. Bet maiznieku zeļļi tos klusībā sagaidīja un vienu pēc otra nomaitāja ar dzirnavnieka cirvi, līdz ūdens no visām esiņim nokrāsojās sarkans. Leiši tad saprata, ka 70 biedriem, kas bija ielīduši pa caurumu, kļājes slikti un tie ar šaušalām devās prom.² Upuru skaits, jādoma, ir pārspīlēts, taču sava pamats šim baismīgajam notikumam droši vien ir bijis. Tā, protams, nav bijusi vienīgā reize, kad Marijas dzirnavas izturējušas uzbrukumam. Abu minēto dzirnavu attēli saglabājušies vienīgi no vēlākiem gadsimtiem, kad nekādu nocietinājumu pēdas vairs nav redzamas. Vēl 16. gs. sākumā Marijas dzirnavas minētas kā Doma baznīcai piederošas. Pēc Livonijas kara un ordeņa un virsbiaskapa padošanās Polijai dzirnavas poļu karalis Sigismunds Augusts uzdāvina sekretāram A. Spillem, kurš, savukārt, 1573. gadā tās pārdod Rī-

A. Reivēns. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 58. lpp.

² Turpat.

gas pilsētai par 3500 dalderiem.¹ Tādējādi 16. gs. vairums dzirnavu Rīgas tuvumā nonāk pilsētas rokās un tās pārvalda īpaši, rātes iecelti "dzirnavu kungi". 17. gs. vidus karos dzirnavas nopostītas vai nodegušas, jo 1660. gadā kāds būvmeistars un dzirnavnieks M. Glēzers būvējis no jauna Marijas dzirnavas. 1785. gadā tās ir zīmējis J.K.Broce, un šajā attēlā mēs redzam lielu mūra ēku ar pildrēžģa tehnikā veidotu zelmini, divslīpju juntu pusšļauptiem galiem. Dzirnavu ēkas ieslēdz masīvs koka žogs ar smailiem stabu galiem. Protams, šos nocietinājumus nevar salīdzināt ar tiem, kas viduslaikos sargāja dzirnavas no uzbrucējiem. Pēc A. Teivena domām, pirmās dzirnavas 13.-15. gs. būs bijušas vai nu pilnīgi vai daļēji mūra celtnes, pie tam visai masīvas - saskaņā ar 13. gs. mūrēšanas tehniku pamatos - vairāk kā metru biezās, lietots "kaļķa betons" - kaļķa java ar dolomīta šķembām un atsevišķiem lielākiem akmeņiem vidū. Sienu mūriem gar malām likta rinda apskaldītu, ap 30 cm biezu dolomītakmeņu, bet vidus, līdzīgi pamatiem, pildīts ar kaļķu javu.² Junts, domājams, bijis segts ar dakstiņiem.

Bez Ūdens dzirnavām Rīgas apkārtnē viduslaikos bijušas sastopamas arī tā dēvētās "staba vējdzirnavas" jeb "bucenes". Latvijā šis dzirnavu tips - saukts arī par vācu vējenēm, parādās simts gadus pēc Ūdensdzirnavām. Tās sastāvējušas no četrstūra koka stāva ar sparniem un divslīpju juntu, pacelta uz atgāžņu balstīta staba. Tā tolaik cēla Ziemeļeiropā. Pirmoreiz divas pilsētai piederošas vējdzirnavas minētas 1330. gadā. 1350. gadā kāds kungs Gotfrīds no Smilšu ielas no mājās divas vējdzirnavas Rīgas salā (Rygeholme) uz sešiem gadiem, maksājot $3\frac{1}{2}$ markas gadā, kas, protams, gan nav visai liela summa.⁴ Par Rīgas salu toreiz sauca apvidu aiz Rīdzenes upes uz austrumiem starp Daugavu un Speķupi - apmēram tag. Dzelzceļa stacijas un vecās Maskavas priekšpilsētas vietā. Savukārt, ordenim 14. gs. piederējušas vējdzirnavas Smilšu kalnā (mons arenē), kurš, acīmredzot, bijis tas pats jau

1 A. Teivena. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 58. lpp.

2 Turpat, 59. lpp.

3. Turpat, 123. lpp.

4. Turpat, 122. lpp.

Livonijas Indriķa hronikā minētais senais lībiešu pilskalns "mons antiquus". Vēlāk tas saukts arī par "mons salutis" un "mons sabulae", bet ar 17. gs. - par Jekaba vai Kubes kalnu. Tas atradies aiz Smilšu dzirnavām, uz rietumiem no dzirnavupītes, Sv.Jura hospitāļa tuvumā, apmēram tagadējo J. Alunāna un A. Pumpura ielu stūrī. 16. gs. te atradušās karātavas, kā arī lielo sērgu un bada laikos rakti Sv.Jura hospitālī u.c. mirušie rīdzinieki. 17. gs. minētās vējdzirnavas, šķiet, ir atradušās hospitāļa ipašumā. Arī Pārdaugavā vismaz no 15. gs. ir bijušas vējdzirnavas - iepretim Jaunavu (tag. Lucavsalaī).

Pirmās biezāk apdzīvotās vietas vēlāko priekšpilsētu teritorijā tomēr neveidojās ne ap dzirnavām, ne namnieku zemēs ipašumos, ne arī klosteru, baznīcas vai ordeņa teritorijās. Daugavas labajā krastā, visā viduslaiku gadsimtu garumā, ap Rīgas mūrēm atradās tā dēvētās lieguma jūdzes (Bannmeile) teritorija, uz kuru attiecas pilsētā pastāvošie noteikumi un ierobežojumi. Šeit koncentrējās vairums t.s. "plebejisko masu" - galvenokārt no lauku novadiem atbēgušo dzimtcilvēku, kuri saskaņā ar privilēģiju nodzīvojuši vienu gadu un vienu dienu pilsētā vai tās novadā, ieguva personisko brīvību. 1591. gadā Polijas karalis pagarināja šo termiņu līdz diviem gadiem, kas tomēr samazināja ļaužu pieplūdumu.¹ Šie cilvēki parasti nodarbojās ar palīgdarbiem, kā arī amatniecību un tirdzniecību, radot ievērojamu konkurenci Rīgas namniekiem. Pēdējie, samazinoties amatniecības ražojumu pieprasījumam pilsētā, par to nebija iepriecināti un centās dažādiem līdzekļiem no priekšpilsētas iemītniekiem tikt vaļā. Tāpēc 16. gs. rātē daudzkārt pavēlēja nojaukt Rīgas tuvumā celtās ēkas, kā arī minētās lieguma jūdzes noteikšana izskaidrojama ar centieniem nepieļaut šeit nodarbošanos ar amatniecību un preču uzpirkšanu. Cunftos neietilpstošos amatniekus - t.s. "bitniekus" vajāja.²

Viena no vecākajām zināmajām apdzīvotajām vietām šajā teritorijā bijusi t.s. Priekšpils (Vorbūrg), kura pirmo reizi

¹ Feodālā Rīga. R., 1978., 492. lpp.

² Turpat, 158. lpp.

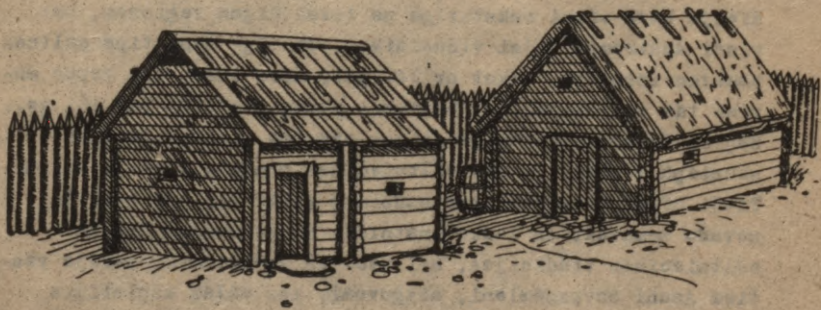
minēta 1366. gadā. Tā aizņēmusi samērā šauru joslu starp pilsētu un pili. Nāmieki neatlaidīgi prasījuši nojaukt šeit uzceltās koka ēkas, un, pilsētniekiem gūstot uzvaras pār ordeni, tas arī ticis izdarīts. Tomēr pēc neilga laika celtnes atjaunoja. Vēlāk, 17. gs., kad par Priekšpili pēc Citadeles uzcelšanas dēvēja plašu apvidu aiz tās, šo rajonu sāka saukt par Pilsgrāvi (Schlosgraben). Otrā bieži apdzīvota vieta Rīgas tiešā tuvumā bija Lastādijs - pirmo reiz minēta 1348. gadā. Tā bijusi no Daugavas augšteces pienākušo kuģu un strūgu izkraušanas, preču uzglabāšanas, kā arī kuģu remonta un būves vieta. Atradusies Daugavas krastmalā augšpus nocietinājumu grāvja, apmēram tag. Centrāltirgus vieta.¹

Daugavas kreisā krasta senāko apdzīvoto vietu veidošanos nosacīja citi apstākļi. Rīgai veidojoties par nozīmīgu tirdzniecisku centru, arvien vairāk ceļinieku no Kurzemes un Zemgales vēlējās tur nokļūt, taču tiem bija nepieciešams šķērsot plato Daugavas straumi. Līdz ar to ceļinieku pārcelšana, kas sākotnēji būs bijusi vietējo zvejnieku papildnodarbība, jau vismaz 16. gs., ja ne agrāk, kļuva par ienesīgu amatu. Vietās, kur ceļi no Kurzemes un Zemgales pienāca Daugavas krastam, veidojās un augs veseli pārcelāju ciemi. Tā kā šiem ceļiem bija jāaplīc milzīgais Tīreļa purvs, tie pienāca pie Daugavas neregulāri - vietās, kur stāvais krasts atkāpās, ļaujot piekļūt upei vai tās attekām un sākļi vai sālas netraucēja pārkļūšanai uz Rīgu. Galvenie ceļi bijuši četri. Buļļu ceļš nācis no Kurzemes gar jūrmalu, pie Buļļumuižas šķērsojis Lielupi un tālāk pa Buļļu ielu vedis uz Ilguciemu, kur atradusies pārceltuve. Savu nosaukumu ciems ieguvis no Sv.Gara konventa vārda (Konvent des Heiligen Geistes), kuram piederēja šī ciema teritorija jau kopš 13. gs. Ķīpsala tereiz vēl nebija saplūdusi ar blakus salām un laivinieki gar to varēja netraucēti sasniegt otru krastu. Otrais ceļš vedis no Slokas starp Lielupi un Babītes ezeru pa tag. Slokas ielu uz Zundu, kur pie tag. Ūdens ielas atradusies pārceltuve un Jura ciems, piederošais Sv.Georga (Jura) hospitālim - , arī

¹ Feodāla Rīga. R., 1978., 432. lpp.

kopš 13. gs.. Trešais bijis Kalnciema ceļš, kurš no Zemgales vedis gar Babītes ezera labo krastu un tālāk pa vēlāko Kalnciema ielu uz Āgenskalna līča parceltuvi. Visbeidzot ceturtais ceļš, apliecot Tīrelpurvu no labās puses, vedis no Bauskas un Jelgavas (Mitavas) caur Bišu muižu pa Bauskas ielu un Jelgavas ielu uz Bieķensalas parceltuvi, tag. Jelgavas ielas galā. Tur atradās trešais lielākais ciems - pie Sarkana torņa, - jau minētā sardzes posteņa, Mārupītes krastā.¹

Kā raksta pazīstamais Rīgas senatnes pētnieks Jānis Straubergs, divi svarīgākie Zemgalē es ceļi minēti jau 13.gs. sākumā, ar parceltuvēm Benķu salā un Ilģeciēmā, no kurienes laivinieki cēlušies pāri uz parceltuvi pie Šaļu vārtiem un Peldu ielas galu. Peldu iela vēl 14. gs. dažreiz esot saukta par veco Jelgavas ceļu.² Tuvojoties no Zemgales puses Daugavas krastam visi šie ceļi sazarojās tā, lai varētu nokļūt jebkurā no parceltuvēm. Rezultātā veidojās pamats tam sarežģītajam un neregulārajam ielu tīklam, kas arī tagad patāv Pārdaugavas senākajā daļā.

Līdz 17.gs.raksturīga apbūve Rīgas apkārtnē un Daugavas salās.

1 - - - - -
1 Straubergs, LVB, R⁵⁹, 4. mape, 11.1., 96.-97. lpp.

2 Straubergs. Rīgas vēsture. R., 78.-79. lpp.

Runājot par šo senāko apdzīvoto vietu ēku celtniecības veidu un iedzīvotāju dzīves apstākļiem, jāsaka, ka pilnīgi drošas informācijas par to trūkst. Tomēr, zinot Rīgas senāko iedzīvotāju - XII-XIII gs. lībiešu un, iespējams, arī kuršu un zemgaļu, celtniecības tradīcijas, mēs varam pieņemt, ka arī tuvējā apkārtnē tās nebūs atšķirušās. Vietējo iedzīvotāju celtās koka ēkas tag. Vecrīgas teritorijā, balstoties uz 50-to - 70-to gadu izrakumu materiāliem, vispusīgi analizējis arheologs A. Čaune.¹ Tās ir bijušas nelielas, vienkārša guļbaļķu celtnes ar krusta pakšiem, retos gadījumos guļbaļķu noskaļditie gali varēja būt iedzīti statņu gropēs. Jūmti bijuši divslīpju, segti ar lubām-dēļiem vai salmiem. Pagarbu nav bijis - tos aizstāja iedziļinātas bedres zem grīdas, piemēram, graudu glabāšanai. Celtnu pamati - pirmais baļķu vainags, guldīti tieši zemē. Vairuma visu ēku ir bijušas vientelpas, dažreiz ar piebūvētu priekšnamu-virtuvi, celtnes, kurās gaisma ieplūda pa nelielu lūku baļķa platumā kādā no sienām vai durvīm. Bija arī vēl trešais "caurums" - atvere jūmtgalē dūmu izplūšanai, jo apkure sastāvēja no krautu akmeņu krāsns telpas stūrī vai atklāta pavarda centra, ko izmantoja ēdiena gatavošanai. "Smalkākajā" variantā krāsns mute un pavards atradās priekšnamā.² Šāda celtniecības tradīcija bija visai raksturīga ne tikai Rīgas reģionam, bet visai Austrumbaltijai viduslaikos. Ja Rīgā šāda tipa celtnes pamazām izspieda, sākot ar 14. gs., mūra ēkas, tad ārpus mūriem tās saglabājās bez būtiskām pārmaiņām līdz pat 16. gs., kad sākas nozīmīgākas pārmaiņas apkures sistēmu izveidē - skursteņu izbūvē, kā arī celtniecības pārmaiņu pielietojumā. Tieši Rīgas apkārtnē, kur gadsimtu gaitā saplūda apkārtējo novadu zemnieki un lauku amatnieki un krustojās dažādas celtniecības tradīcijas, arī vācu un skandināvu, varēja rasties jauni būvparādieņi, izguvumi, kas vēlāk izplatījās plašos apvidos.

1 Čауне А. Жилища Риги XII - XIV в.в., Р., 1984, с.144

² Turpat, 34.-83. lpp.

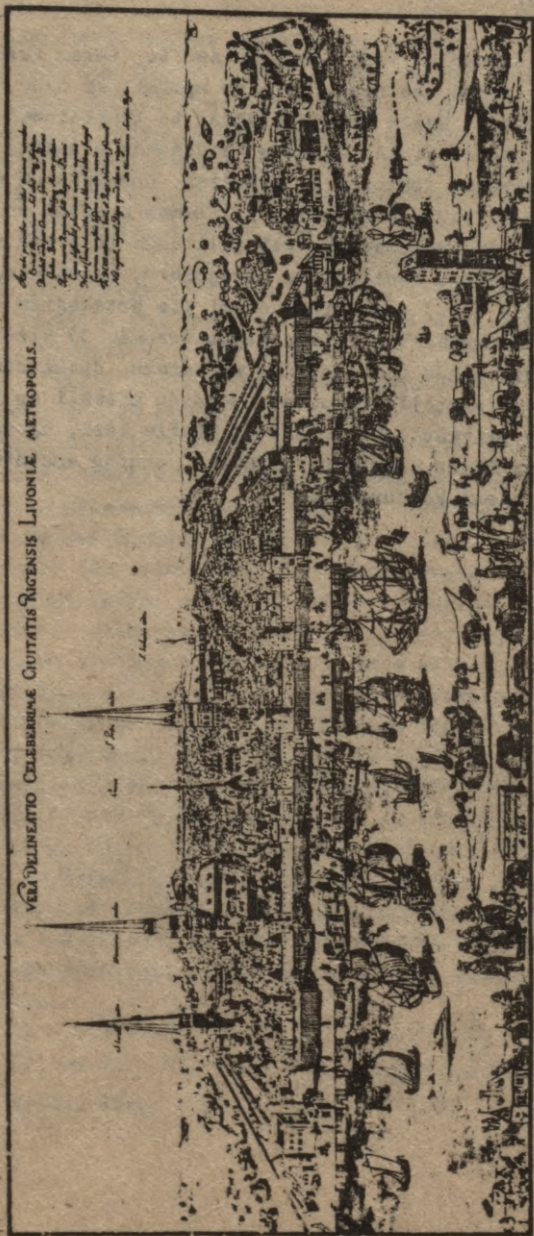
Kopsavilkums.

Tātad, apkopojot visu iepriekš sacīto, varam rezumēt, ka XIII-XVI gs. posmā, ko nosacīti mēdz apzīmēt kā ordeņa laikus Latvijas vēsturē, Rīgas priekšpilsētas to tradicionālajā izpratnē, vēl nepastāv. Tās atradās veidošanās stadijā, ko nosacīja trīs galvenie faktori: 1) pilsētas, namnieku un dažādu organizāciju (ordeņa, baznīcas u.c.) zemes īpašumi un ēkas ārpus Rīgas mūriem saimniecisko vai politisko interešu nodrošināšanai, 2) vietējo iedzīvotāju (zvejnieku, pārcēlāju, zemnieku, algādžu u.c.) pastāvīgie ciemi pie ērtākajiem un nozīmīgākajiem tirdzniecības ceļiem Rīgas tuvumā, 3) vistrūcīgāko Rīgas iedzīvotāju (necunftīgo amatnieku, dienasstrādnieku, bēgušo dzimtcilvēku u.tml. pagaidu mitekļi ap Rīgas mūriem. Kavēja priekšpilsētas augšanu biežie kari, ugunsgrēki un plūdi, kā arī Rīgas namnieku, pirmkārt, cunftu amatnieku. nevēlēšanās pieļaut konkurenci.

Rigas skats 17. gs.

VERA DELINEATIO CELEBRIS CIVITATIS RIGENSIS LITHUANIE METROPOLIS.

Handwritten Latin text, likely a title or description of the engraving.

RĪGAS PRIEKŠPILSĒTAS 17. GS.

Livonijas karš, tam sekojošie zviedru-poļu kari 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. sākumā, nodarīja ievērojamus zaudējumus Rīgai un tās apkārtnē, kura kļuva par ilgu un postošu cīņu arēnu. Tomēr priekšpilsētu veidošanos tas nepārtrauca, tieši otrādi - zviedru virskundzības gadi, kas iestājās pēc 1621. g., pirmoreiz radīja pamatu plānveidīgai priekšpilsētas attīstībai.

Apbūve Rīgas tuvumā - Kubes kalna, pilsētas Zosu ganības, L. Smilšu ceļa (tag. Brīvības iela) rajonā u.c. tika pamatīgi nopostīta jau 16. gs. vidū, kad ap Rīgu tiek būvēti pirmie valņi. Tomēr drīz pēc tam apbūve strauji atjaunojās, pret ko rāte radikāli cīnījies nespēja. 1601. gada kara, neražas, sērgu, bada, kurā novedis pat pie kanibalisma, rezultātā Sv. Jura hospitali palīdzību meklējuši tūkstieši apkārtnes iedzīvotāju, no kuriem daudzi miruši un apbedīti Kubes kalnā pie dzirnavām. 1605. gada, zviedri, aplencot Rīgu, augustā sūtījuši vēstnešus, lai pilsēta padodas, bet rīdzinieki tos nošāvuši. Tad saniknotais zviedru karavadonis grāfs Manfelds pavēlēja nodedzināt priekšpilsētu.¹ Ugunsgrēkā iet bojā rajons ap L. Smilšu ceļu - arī viens no senākajiem apdzīvotajiem centriem Rīgas tuvumā: nedeģ Gertrūdes baznīca, kas pirmoreiz esot minēta jau 1413.² vai 1414. gadā³ un atradies sākotnēji apm. tag. Lačplēša iela, vēlāk tag. kinoteātra Rīga apkārtnē.⁴ Tad pat izdedzis arī Sv. Jura hospitalis ar labības noliktavu. Gājušas bojā arī četras vējdzirnavas un daudzas citas celtnes. Rīga tomēr nav padevusies, un zviedriem nācies atkāpties.⁵ Tomēr 1621. gada rudenī tie atgriezās ar floti feldmaršala Vrangēļa vadībā un, uzbrūkot no Milgrāvja puses, aplenc Rīgu, pie viena kārtējo reizi nodedzinot priekšpilsētas. 9. augustā

¹ A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 125. lpp.

² R. Brāme. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās. R., 1982., 58. lpp.

³ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 6. lpp.

⁴ Turpat.

⁵ A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 125. lpp.

ierodas pats karalis Gustavs Ādolfs. Lai segtu aplencējus, pret poļiem pāri Daugavai nesūtā pulkvedi Kobronu ar kareivju nodalu, kurā 17. augustā ieņem Sarkano torni pie Mārupītes un tepat ceļ skansti - zemes nocietinājumu, no kuras 2. septembrī sāk bombardēt pilsētu. 15. septembrī Rīga padodas zviedriem, tomēr Gustavs Ādolfs pavēlēja paturēt kreisā krasta cietoksnīti kā pārceltuves gala nocietinājumu Kobronskansts nosaukumu.¹ Zviedri, piespieduši Rīgu padoties, ieguva svarīgu atbalsta punktu, kuru nevēlējās zaudēt gan ekonomisku, gan politisku apsvērumu dēļ. Tādēļ netika taupīti spēki, lai pārvērstu Rīgu par modernu cietoksni. 17. gs. 20-os, 30-os gados tika nestiprināti jau pastāvošie zemes vaļņi un saskapā ar t.s. Nīderlandes sistēmu, papildināti ar bastioniem un ravelīniem - leņķveida izvirzītiem zemes uzbērumiem ārtakai ie-
naidnieka apšaudīšanai. 1641. gadā arī Kenronskanstij izbūvē bastionus un grāvi. Tomēr šie 17. gs. pirmajā pusē veiktie
fertifikācijas darbi bija tikai daļa no zviedru plāniem, kuros ietilpa arī priekšpilsētas (Rīgas pusē) iekļaušana aizsardzības sistēmā. Šajā laikā tā joprojām, tāpat kā agrāk, pastāvēja "puslegāli" un apbūvei bija gadījuma raksturs gar lielākajiem ceļiem. Tas tomēr netraucēja zviedrus 1626. gadā ietvert priekšpilsētu, kas sākās tūlīt pie grāvjiem un bastioniem (koka žegu) līnijā. Tas stiepās no Sv. Jura hospitāļa (tag. J. Alunāna iela) līdz Daugavai aiz 1636.-1638. g. celtas Jēzus baznīcas, ietvert sevi arī Kubes kalnu. Tomēr šī palisāžu līnija nepastāvēja visai ilgi. Jau 1650. gadā pilsētas inženieris Francisks Murrere sastāda pirmo Rīgas ģeodēzisko plānu, kurā redzama jaunā projektējamā ārējo nocietinājumu līnija, kas virzījās apmēram pa tag. Dzirnau ielu, sākoties no t.s. Priekšpils nocietinājuma lejpus Rīgas pils - vēlākās Citadeles vieta un beidzoties Daugavmalā. Šo nocietinājumu
jēslu bija paredzēts veidot no zemes uzbērumiem, grāvjiem un bastioniem. Šajā plānā redzams priekšpilsētas neregulārais ielu tīkls. Spridzēt pēc 17. gs. vidus gravīrām, apbūve te joprojām bijusi reta, un lielāko daļu platības aizņēmuši

1

Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 26. lpp.

pilsētnieku darzi.¹ 1652. gadā tiek radīts jauns plāns, kurš paredz priekšpilsēta izveidot regulāru ielu tīklu, kurās krustojoties veidotu vienādus kvadrātveida kvartālus. Kā raksta pazīstamais arhitekts J. Vasiļjevs, šāds plānojuma princips saskan ar toreiz Eiropā valdošajam progresīvākajām pilsētbovniecības tendencēm, tomēr galvenokārt zviedru vareņvīrus būs vadījusi vēlēšanas tikt vaļā no juceklīgā priekšpilsētas ielu tīkla, kas stipri apgrūtināja aizsardzību. Taisnās ielas, kas vestu no bastioniem uz ārējo valni, ļautu uzbrukuma gadījumā ātri pārviest karavījus un ērti apšaudīt visu teritoriju. Tomēr šie plāni netika pilnībā realizēti. Tikai dienvidaustrumu daļā, apmēram pie tag. Maskavas un Lāčplēše ielu krustojuma, tika izrakta daļa grāvja un uzbūvēti vairāki bastioni. Grāvis ieguva Rodenburga grāvja nosaukumu. Pārējo priekšpilsētu apjoza palisādes.² Palisādes bija vienkāršas nosmailotu koka mietu žogs uz neliela zemes vaļņa, kura priekšā, domājams, bijis izrakts arī grāvis. Šādiem nocietinājumiem nevarēja būt sevišķi liela militāra nozīme, tāpēc galvenā to funkcija būs bijusi pasargāt pilsētu no nekontrolējamas "nevālamu elementu" ieplūšanas. Sakarā ar augošo konkurenci smiltieku vidū, rāte bija spiesta maksimāli ierobežēt daudzu izstrādājumu ieviešanu Rīgā. Tas, savukārt, radīja kontrabandu, centienus izvairīties no muitas un nodekļiem, tādēļ kontrole pie pilsētas robežām bija nepieciešama. Šim nolūkam kalpoja arī vārti palisādēs pie galvenajiem ceļiem. 17. gs. pavisam bijuši četri vārti. Brīvības un Ģertrūdes ielu stūrī atradušies Raunas vārti. Šeit jau viduslaikos sacies ceļš uz bīskapa Raunas pili, kas arī devis nosaukumu vārtiem. No tiem nav palicis nekādu pazīmju, izņemot Akas ielas vārdus. Šīs ielas apkārtnē, ārpus vārtiem, ielejā, atradušas vairākas aļas, pie kurām zemiņi, no rītiem gaidot uz priekšpilsētas vārtu atvēršanu, dzirdēja zirgus. Otrie vārti atradušies tag. Valdemsra ielas sākumā, aptuveni starp Ģertrūdes un Stabu ielām, un saukušies par Balinātāju vārtiem, jo apkārtnē pļavas balināti sudekli. Tre-

¹ Васильев Ю.Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с.34

² Turpat.

šie bijuši Ganību vārti vieta, kur tagad krustojas Elizabetes iela un Ganību dambis (bij. Sverdlova iela) un, kā to liecina jau pats nosaukums, veduši uz pilsētas ganībām.¹ Savukārt no Rīgas cietokšņa uz austrumiem vedis tikai viens ceļš - caur Kārļa vārtiem apm. starp tag. 13. janvāra ielas 17. namu un Centrāltirgus 3. paviljonu, tālāk pāri kanālam un Kārļa ravelīnam - trijstūrveida nocietinātai salīgai kanāla vidū, šķērsojot tag. Turgeņeva (bij. Elizabetes) ielu, uz Maskavas un dzirnavu ielu stūri, kur atradās 1626. gadā celtie Jāņa vārti - ceturtie vārti priekšpilsētas palisažu līnijā. Tomēr šis apvidus - vēlākā Maskevas priekšpilsēta, bija zems un pavasares viennēr pārplūda, padarot satiksmi neiespējamu, tādēļ jau ap 1650.-to gadu bija uzcelts dambis gar Daugavu. Sākotnēji tas saukts par Inču dambi, atbilstoši blakus salīgai, vēlāk par Jāņa dambi un mūsdienās pazīstams kā Maskavas iela. Tas, ka Maskavas iela kādreiz bijusi aizsargdambis, redzams joprojām pirmā starp Elijas un Strūgu ielām.² Gar palisažu iekšpusi 17.-18. gs. vedusi t.s. Vējdzirnavu ielīņa (Windmühlengasse), kura savu nosaukumu, acīmredzot, ieguvusi no daudzajām vējdzirnavām Raunas vārtu apkārtnē un Kubes kalnā. 17. gs. beigu gravīrās redzama priekšpilsēta ne ziemeļu puses. Pie Raunas vārtiem atradušās karātavas un kauna stabs.³

17. gs. vidus atnesa jaunus pārbaudījumus rīdziniekiem. 1656. gada 21. augustā pie Rīgas ieradās 70 000 viru liela cara Alekseja Mihailoviča vadītā armija. Krievu karaspēks izvietojies puslokā no Ķengaraga līdz Sarkandaugavai, aplencot Rīgu. Priekšpilsētas tika nodedzinātas. Divas krievu nedaļas pulkvežu Ļisovska un Naščekina vadībā tikušas izvietotas gar Daugavas kreiso krastu Kobrenskansts iegemšanai. Tomēr uzdevums nav bijis izpildāms, jo zviedru komandants - "trīsdesmit gadu kara" veterāns, spēris "holandiskus" aizsardzības seļus, pavēlējams aizbērt Mārupītes ieteku Daugavā, appludinot visu zemieni un pārvēršot skansti par nepieejamu salu - cietekani.

¹ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 7.-9. lpp.

² Rīgas vēstis. Novoselova. R., 1933., 65. lpp.

³ A. Teivens. Latvijas dzirnavas. S., 1985., 126. lpp.

5. oktobrī krievi bija spiesti atkāpties, tā arī neguvuši panākumus. Nakošajā gadā seko poļu uzbrukums, taču arī viņus aptur Kobronskansts, nepieļaujot karaspēka pārceļšanos uz labo krastu. Drīz pēc šiem notikumiem zviedri steidzās pārbūvēt Rīgas cietoksni pēc toreiz modernās franču inženiera un Ludvika XIV ministra maršala Vobāna sistēmas, izbūvējot jaunus vaļņus, bastionus, ravelinus, pazemes nocietinājumus, padziļinot un paplašinot grāvjus.¹ Labajā krastā, leļpus Rīgas pils, tika izbūvēts jauns patstāvīgs cietoksnis - Citadele ar sešiem bastioniem, atdalīts no pils ar vaļņiem un gravi, kurā izvietota kazarmas un pulvera pagrabus. Projektu izstrādāja Rīgas ģenerālgubernators E. Dālbergs, pazīstams arī kā inženieris.² Šajā pat laikā pārbūvēja arī Kobronskansti. Pēc pirmā drudžainā darba posma tempi kritušies un cietokšņa pilnveidošana turpinājusies vēl vairāk kā 30 gadus. Sākumā darbaspēks nodrošināts, katram Vidzemes muižniekam uzdodot trīs gadus pēc kārtas sūtīt pie Rīgas nocietināšanas darbiem 12 cilvēkus.³ Pēc šiem kariem un postījumiem sākās nepieredzēts priekšpilsētu uzplaukums laiks, kad strauji pieauga iedzīvotāju un ūku skaits. Tas notika lielā mērā nevis uz iecelotāju rēķina, bet gan Rīgas pamatiedzīvotājiem parceloties uz dzīvi ārpus vaļņiem. To nosacīja pieaugoša dzīves dārdzība, saspiestība un antihigiēniskie dzīves apstākļi, kas smagi skāra trūcīgākos pilsētniekus - galvenokārt latviešu palīgamatu locekļus - alus un sāls nesējus, līģerus, enkurniekus, transportstrādniekus, algādžus u.c. Kā liecina Sv. Jāņa baznīcas mācītājs H. Ulrihs, pēc krievu 1656.g. uzbrukuma, latvieši mituši ļoti saspiesti, mitros pagrabos, nepakurinātos bēniņos, pirtīs un šķūņos, te starpā plosījušās dažādas slimības. Šādi dzīves apstākļi saglabājušies gan kara, gan miera laikā, un pēc kara latvieši masveidā devušies uz priekšpilsētām, kur varējuši atrast mājokli, iztiku un viens otrs pat uzcēlis māju, kas pašā Rīgā bija neiespējams. Sevīšķi šis parcelotāju vilnis skāris Pārdaugavu.⁴ 1680. gadā pat

¹ Rīgas vēsture. Šalfejevs. R., 1933., 26. lpp.

² Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с. 34

³ Rīgas vēsture. Šalfejevs. R., 1933., 27. lpp.

⁴ J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 370. lpp.

pārtrauca dievkalpojumu latviešu valodā Japa baznīcā apmeklētāju trūkuma dēļ, jo visi latvieši taja laikā jau esot apmetušies Pārdaugavā.¹

Pēc 1677. gada lielā ugunsgrēka, kurā gāja bojā arī sālnessēja un alusnessēja mājas tag. Peldu ielā, beidza pastāvēt pēdējais lielākais latviešu amatnieku centrs Rīgā. Koka ēkas pēc tam jau kartējo reizi celt aizliedz un esošās uzded pārņūvēt par mūra ar nedeģošiem dakstiņu jumtiem. Ne sāls, ne alus nesējiem tadu līdzekļu vairs nāv bijis un, pastāvēt iespējai apmesties turpat netālu, samēra ērtajā un lētajā priekšpilsētā laikam pietrūcis arī gribas..² Tur viņi varējuši iegūt plašāku zemes gabalu, ierīkot dārzu, turēt lopus, justies ne tikai daudz brīvāk nekā iekšpilsētā, bet arī eksistence bijusi daudz nodrošinātāka. Tiesa, priekšpilsētu iemītnieku tiesības bija visai ierobežetas.

Lielākais vairums priekšpilsētu iedzīvotāju bijuši "nevāci". Pārdaugavā un Daugavas salās 17. gs. beigās to pamatmasu veidoja zvejnieki, kuri šeit mīta jau no seniem laikiem, kā arī pārcēlāji, enkurnieki, kuģu krāvēji, transportstrādnieki - "ligeri". Organizētako un turīgako daļu šajā laikā, acīmredzot, veidoja pārcēlāju cunftes locekļi, kuru amats piedzīvoja istu uzplaukumu. Rīgas tirdzniecībai strauji attīstoties, pieauga ceļinieku plūsma arī no Kurzemes un Zemgales, un senie ciemi pie pārceltuvēm sasniedza savus lielākos apmērus. Viens no tiem atradās "zemē pie Terpa". Ta tolaik apzīmēja plašo zemienu - tag. Uzvarās laukumu, preču stacijas teritoriju un šīs zemiēnes turpinājumu otrpus dzelzceļam - tag. Terpakalna dārzu koloniju. Visa šī zeme piederēja pilsētai, un tur atradās pļavas, bet gar Daugavas attekū, kas šķīra krastu no Klīversēlas - zvejnieku mājas. Starp tag. Akmeņu ielu un Jelgavas ielu atradās 17 pārcēlāju zemes, starp kurām lielākās piederējušas Leitānam, Jēkabam Steķim un Kōlmanim.³

1 J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 358. lpp.

2 Turpat, 21. lpp.

3 J. Straubergs. Sen to Rīgu daudzīnāja. S., 1952., 178.-180. lpp.

Istais pārcēlāju ciems sakas aiz Maras upītes, un tā mājas atradušās ap Jelgavas ceļu un blakus ielām, kuras vedušas uz Bieķēnsalas pārceltuvi. Visvairāk māju bijis starp tag. Jelgavas ielu un atteku, kur zeme bijusi sadalīta sīkos gruntsgabalos. Katram saimniekam tomēr vēl ir bijis dārzs vai aplokas otrpus ceļa, dažam pat vairāki. Tepat, Jelgavas ielā atradās arī pirmā skola Torņakalnā, kuru tolaik vadīja Ulrihs Ulrihsons, kā arī Nariņa iebraucamā vieta. Otrpus ceļam kalnā bija izaudzis tā sauktais "Pusaķu ciems", celts uz Jumpravmuižas Pusaķu māju zemes. Prateji citiem Pārdaugavas ciemiem, šis bija īsts "būdinieku" ciems. 17. gs. beigās šeit mituši vistrūcīgākie - algādži, dienasstrādnieki, bitnieki u. tml. Šādi nabadzīgo "ciemi" tolaik bija raksturīgi labā krasta priekšpilsētā - vēlākajā tās Maskavas daļā.¹ Pusaķu māju zeme 17. gs. beigās piederēja Nariņiem, kuri tolaik bijuši bagātākā dzimta Pārdaugavas latviešu vidū. Ir zināms, ka jau agrākajiem Pusaķu saimniekiem ir bijušas pārcelšanas tiesības, kā arī tiesības turēt krogu. Par to bijis par brīvu jāparvada ar laivu Katlakalna mācītājs. Pusaķu zeme aizņēmusi vienu stūri starp Jelgavas ielu un Bieķēnsalu līdz pat tag. Bērnu slimnīcai. Šī ciema teritoriju un gruntsgabalus vēl joprojām rāda senā apbūve Vēja, Konrāda un Cepļa ielās. Tepat netālu, pie Mārupītes, tag. Zvārdes ielā 1, atradās Grāves (saukta arī Borherta) muižas centrs, kurai piederēja lielākā daļa zemes Torņakalnā.²

Lielākais no pārcēlāju ciemiem ir bijis Jura ciems, tag. Ūdens ielas rajonā. 1688. gadā tajā uzskaitīti 102 gruntsgabali. Vairumu zemes aizņēmušas mājas un dārzi, tomēr bijusi arī aramzeme un ganības. Kā lielākie un bagātākie saimnieki te minami Dales, Indriķis Nariņš, Jekabs Steķis, Miķelis Skuja, Bērents Belte un Jēkabs Raķis. Šo dzimtu vārdi nepazudis vēstures gaitā un vēlāk nereti būs sastopami starp Rīgas uzņēmējiem, tirgotājiem un rōpniekiem.

Galvenā Jura ciema iela bijusi Ūdens iela, kura savu nosaukumu, acīmredzot, ieguvusi no grāvja, kas tecējis tai pa vi-

¹ J. Straubergs. Sen te ... S., 1952., 181. lpp.

² Pirang H. Alt-Rigasche Hōfchen... 37. lpp.

du uz Daugavu. Pie tās atradās vairums māju. Iedzīvotāju virslāni šeit veidoja zvejnieku un pārcēlāju brālību locekļi, bet netrūka arī amatnieku, līģeru un dažādu strādnieku. Japaskaidro, ka vairums palīgamatu locekļu meistarū reāli darbojās kā uzņēmēji, algojot pasūtījumu izpildei papildus darbaspēku - algādžus. Pie parceltuves atradies Gūtana krogs. Ciemam bijusi arī skola - pirmā Pārdaugavā, kuru 1668. gadā dibinājuši zvejnieki ar Dāli un Nariņu priekšgalā. Tā atradusies Ūdens ielas līkumā un 1677. gadā tajā macījušies 77 skolēni.¹ Mazākais no ciemiem bijis Ilģuciems, tomēr arī tur darbojusies parceltuve, vietā, kur lielā Kursas ceļa atzarojums, apejot Dzegužkalnu, pienāk Daugavas krastā. Ķīpsala toreiz nav kavējusi satiksmi ar Rīgu, savukārt tālāk Daugavas stāvais krasts strauji atkāpjas, veidojot platās, atteku šķērsotās Spilves pļavas, kas ļāva ērti nodarboties ar lopkopību. 1704. gadā ciema platība bijusi 19 118 kv.kārtis un vēl 7030 kv.kārtis pļavu. Māju zeme un dārzi aizņēma 6068 kv.kārtis, pārējais bijis ganību un smiltāju aizņemts. Pastāvējušas 50 saimniecības ar vidējo zemes platību ap 120 kv.k. Vairāk par 200 kv.k. piederējis tikai diviem saimniekiem - locim Krievīgam un Jēkabam Luško. No dienvidiem un rietumiem ciemu aptvērušas Piņķu muižas Kalskalēja, Krastiņa un Baltiņa māju zemes, bet no ziemeļiem Haltermāņa muižas un asesora Grāfa pļavas. Šeit krustojušies ceļi uz Rīgu, Buļļiem un Daugavgrīvu. 1689. gadā šeit Bērenses dibina skolu.² Arī uz Hāgena muižas zemes - tag. Kalnciema ielas sākumā pie Daugavgrīvas ielas, tolaik veidojies ciems, tomēr nerasniedzot tādas apmērus kā iepriekšminētie. Šāds zemes īpašumu dalījums - pilsētas un namnieku muižas, kuru zemes savukārt izrentētas dažādiem individuāliem lietotājiem, ir raksturīgs priekšpilsētām ne tikai 17.gs., bet arī vēlāk. Tiesa, rāte visu 17. gs., vienlaikus ar zemnieku saimniecību likvidēšanu un to pārdošanu rātskungiem muižīņu ierīkošanai, centās atpirkt tos lielos privātpašumus, kas at-

¹ J. Straubergs. Sen to ... S., 1952., 184. lpp.

² Turpat, 187. lpp.

radās priekšpilsētu teriterija vai pie to robežām, kur veidojas plašākas apmetnes, acīmredzot, lai kontrolētu te iemītniekus un gūtu rentes ienākumus.¹ Daugavas salu iedzīvotāji rentes vietā pildījuši klauses - valņu nocietināšanu un remontu, lielgabalu un lādīņu pārvietošanu, ielu un ceļu labošanu un citus tamlīdzīgus darbus.² Tas izskaidrojams ar salu iemītnieku trūcīgajiem ienākumiem un rātes nespēju piedzīt rentes maksas. Pilsētas rokās 17. gs. beigās minēto apsvērumu dēļ pārgāja Beknekena un Markvarta īpašumi aiz Raunas vārtiem un Inga muiža Maskavas priekšpilsētas daļā.

Runājot par priekšpilsētnieku sociālo statusu, jāsaka, tas bija visai zems. Lielum lielais vairums piederēja pie t.s. sīkpilsoņiem - brīvajiem cilvēkiem, kurus neatzina par pilntiesīgiem Rīgas namniekiem un nepielaida pilsētas pārvaldē, bet ^{kuri} tomēr drīkstēja iegādāties savā īpašumā zemi u.c. nekustamo īpašumu pilsētā un tās apkārtnē.³ Tiesa gan, jau 17. gs. beigās "nevācu amatu" locekļi prasījuši sev namnieku tiesības. Bez tam, liela daļa bija bēgļi no Vidzemes, Kurzemes vai Lietuvas, kuri centās iegūt brīvību, nodzīvojot pilsētā 2 gadus. Vairumam tas laikam izdevās, jo arī rāte kopumā bija ieinteresēta nodrošināt namniekus un amatus ar lētu darbaspēku, - saskaņā ar noteikumu, par amata locekli varēja uzņemt tikai pēc 4 gadu nostrādāšanas par kalpu, algādzi u.c. Tādēļ rāte visu 17. gs. sargā šo privilēģiju, vienlaikus pati cenšoties sava lauku novada zemniekus iesaistīt dzimtbūšanā. Tā muižnieki un muižu nomnieki - parasti Rīgas namnieki jau 17. gs. ieguva mājas pārmācības tiesības, kaklakunga tiesības (lemt par dzīvību un nāvi) paturot tikai rātei. Kopumā 1683. gadā, kad fiksēja iekopto zemi lauku novadā, te bijis: 375 pilsētas zemnieku-dzimt-cilvēku saimniecību, 160 zemnieku saimju namnieku muižas (pus-muižnieki, iebūvieši, krodzinieki, brīvie zemnieki), kā arī parcellāju un zemnieku brālībai piederošu māju - 320.⁴ Tātad ievērojams brīvo ļaužu pārsvars. Bez tam šajā skaitā, acīmredzot, neietilpa trūcīgie "Būdelnieki". Par nacionālo sastāvu ša-

¹ J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., 111. lpp.

² Rīgas vartos. B. Šalfejevs. R., 1933., 33. lpp.

³ R. Brame. Rīgas iedzīvotāji feod. per. b., R., 1982., 134. lpp.

⁴ Feodāla Rīga. R., 1978., 492. lpp.

ja laika drošu zīgu trūkst, tomēr vairums, neapšaubāmi, bijuši latvieši.

Ko mēs zinām par tā laika celtnēm? 17. gs. joprojām saglabājas senais, arhaiskais ēku tips, ko mēs pazīstam vēl no 13. gs. - nelielas divdaļīgas koka ēkas ar priekšnamu, kurā atradies pavārds, otrās telpas krāsns kurtuve un arī kāpnes uz bēniņiem. Krāsns apsildījusi otro - dzīvojamo telpu. Šādas celtnes veidojušas vairumā Jura ciemā, kā tas redzams 1690. g. kartē.¹ Ēkām ir bijuši divālpju jumti, segti ar lubām vai salmiem. Ieeja atradusies fasādes malā, tai blakus logaila. Otra logaila attēlota celtnes galā. Skursteņu nav bijis - dūmi joprojām izplūduši caur jumta lūkam. Dažām turīgākajām mājām aiz istabas varējis atrasties arī kambaris - īpaša neapkurināma piebūve.² Līdzīgas celtnes redzamas arī pazīstamajā N. Mollina 1612. g. iespiestajā Rīgas panorāmā u.c. attēlos. Tiesa, jau 17. gs. otrajā pusē priekšpilsēta ir celtas arī t.s. "trīsdalīgas mājas" ar ieeju centrā un istabu katrā ēkas galā, kā arī skursteni. Celtniecības tradīciju ilgais noturīgums izskaidrojams ar iedzīvotāju sociālo sastāvu, kā arī viegli pieejamo un lēto būvmateriālu - koku. Rīgas apkārtnē vienmēr ir bijusi bagāta ar mežiem. Priekšstatu par celtniecības tradīciju dzīvīgumu sniedz ieskats Rīgas namdaru amata vēsturē. Vietējo namdaru amats dibināts 1570. gadā, un toreiz tajā apvienojušies latviešu, lībiešu un vācu namdari, tiesa, 1685. gadā vācu dzirnavnieki un namdari atdalījušies, tomēr kopumā 17. gs. Rīgā minēti 114 latviešu un tikai 12 vācu tautības namdari.³ Par piederību latviešiem liecina meistāru vārdi - Putning Hans, Osolings Baltzers, Reeksin Gerd, Grabulingsch Mathis, Plohme Indrick-Jukum, Silis Ans u.c.⁴ Namdaru amata meistāriem bija monopoltiesības uz koka būvniecību, tomēr gadījies, ka tās tikušas pārkaptas. Piemēram, 1671. gada

¹ LCVVA 6828, f., 2. apr., 570. lpp.

² P. Bērzkains. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas. 17. gs. - LVU, 1958., 21. sēj., 64.-75. lpp.

³ Campe P. Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400-1850. S., 1951.

⁴ Turpat, 509.-515. lpp.

namdaris Krumess iesūdzējis tiesā kādu ligeri, kurš pieņēmis celšanas darbiem kareivjus, nevis viņu.¹ Protams, celšanas ne tikai dzīvojamās, bet arī saimniecības ēkas - šķūņi, klētis, noliktavas, kūti un staļļi, pirtis un darbnīcas, kuras, kā likums, tikušas izvietotas gruntsgabalu dziļumā. Lielāko daļu gruntsgabalu ar ēku grupām apjezuši nosmailotu mietu žogi. Kā īpašs celtnu tips atzīmējami krogi, kuriem toreiz bijušas tikai divas telpas - stadula pajūgu iebraukšai un istaba. 17. gs. Rīgā parādās arī jauns vējdzirnavu tips - t.s. "holandiešu" vējdzirnavas Citadelē un Fosa salā. Tām bijis raksturīgs zemes stāvs, galerija, slāids, viegli liekts stāvs un neliels jumts.² Tomēr vairums vējeņu joprojām ir tās pašas vecās "bucenes".

Kopsavilkums.

Tātad 17. gs. priekšpilsētām atnes sekojošas pārmaiņas:

- 1) Daugavas labajā krastā ap Rīgu pirmoreiz tiek veikta priekšpilsētas plānošana, nocietināšana, mēģinot ieviest regulāru ielu tīklu;
- 2) Daugavas kreisajā krastā izaug lieli ciemi pie pārceļtuvēm ar neregulāru plānojumu;
- 3) Ievērojami pieaug iedzīvotāju skaits iekšējās un ārējās migrācijas rezultātā, priekšpilsēta kļūst par t.s. "plebejisko slāņu" dzīves vietu;
- 4) kopumā saglabājoties tradicionālajai celtniecībai, ieviešas jauns dzīvojamo ēku tips - ar trīsdalīgu plānojumu un dūmvadu.

1 M. Taube. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati 17.-18. gs. R., 1980., 109. lpp.

2 A. Teivens. Letvijas dzirnavas. S., 1985., 126. lpp.

Priekšpilsētu teritorija, galvenie ceļi un
apdzīvotās vietas 17.gadsimtā.

RĪGAS PRIEKŠPILSĒTAS "APGAISMĪBAS LAIKMETĀ".

18. gs. atnes Rīgai jaunu postu. Sākas Ziemeļu karš, kurā nerises atstāj savas pēdas Rīgas būvvēsturē. Jau 1700. gada aprīlī Pārdaugavā ieradās poļu-sakšu karaspēks un nākošajā dienā ieņēma Kobronskansti, sagūstot garnizonu un pārdēvējot skansti par Oranienbaumu. Poļi arī paaugstināja vaļņus Daugavas pusē, lai uzsāktu Rīgas apšaudi. Jūlija ieradies pats karalis Augusts II un izvietojis te savu štābu. Tomēr nākešā gada 8. jūnijā ieradās zviedru papildspēki Karļa XII vadībā un rīkojās ātri un enerģiski. Zviedri ar liellaivām dūmu aizsegā no Sarkandaugavas pārceļušies uz Pārdaugavas pusi, kur Spilves plāvas pilnīgi sakāva poļu-sakšu spēkus.¹ Šo pārceļšanu esot veikuši latviešu zvejnieki un pārceļāji vecākā Jāņa Narīņa vadībā.² 400 krievu kareivji, kuri cīnījušies poļu pusē, atkāpušies uz Lucavsalu, kur, pēc atteikšanās padoties, tikuši aplenkti un iznīcināti. Piemēniet šo notikumu, 1891. gadā te uzcelts piemineklis. Karlis XII ieņēma Kobronskansti, kā arī sakšu uzcelto Ilģuciema skansti, un šajā pat vasarā ierīkoja pirmo peldošo koka tiltu pār Daugavu, kurš savienojis Rīgu un Kobronskansti un atradies apmēram tagadējā Oktobra tilta vietā. Pēc tam tilts atstāts rīdziniekiem kā atlīdzība par zaudējumiem. Šīs karadarbības laikā priekšpilsētas ir tikušas pamestas un postītas. Tomēr jau 1704. gadā vairums iemītnieku jau atgriezušies un oēluši pat jaunas mājas, taču pārsteidzīgi. 1709. gadā pie Rīgas ierodas lieli krievu spēki un to aplenc. 3. novembrī zviedri pēc neilgas apšaudes pamet Kobronu un, izpostet tiltu, pārceļas uz Rīgu. Atstātajā skanstī ierīkojušies krievi, un 8. nevimbrī te pulcējušies augstākie karavadoņi uz apspriedi. Zviedri, to uzzinājuši, centušies nocietinājumu sašaut, atklājot uguni no visiem bastioniem. Tomēr zemo vaļņu dēļ bumbas vai nu lidojušas pāri, vai kritušas odenī.³ 9. novembrī ieradies Pēteris I, kuram par godu skansts kārtējo

¹ Rīgas vērtos. B. Šalfejevs. R., 1933., 27. lpp.

² J. Štraubergs. Sen to... S., 1952., 188. lpp.

³ Rīgas vērtos. B. Šalfejevs. R., 1933., 28. lpp.

reizi pārdēvēta - šoreiz Petera vārdā un, kad ieradusies smagā artilērija, pašrocīgi uzsācis Rīgas bombardēšanu, par ko rakstījis Meņšikovam: "...pirmās 3 bumbas nosūtīju pats savām rokām, par ko ļoti pateicos Dievam, ka viņš atriebību šai nolādētai vietai lēmis iesākt man."¹ Vai šīs bumbas sasniegušas mērķi, īstas skaidrības nav, tomēr Rīgas apšaude no Kobronskansts turpinās līdz jūnijam, un nodarītie postījumi bijuši drausmīgi. Kā raksta notikumu aculiecinieks ridznieks Helms, atunda izšauti 16 lādiņi un to vairums krituši CĶku, Grēcinieku ielas vai grāvūši baznīcas. Jūnija krievi ieņēma labā krasta nocietinātās priekšpilsētas un uzstāda lielmēģa baterijas pie tag. Ņevas Aleksandra baznīcas, Aleksandra augstumas Sarkandaugava un tag. Latgales priekšpilsēta. Rezultātā Rīga tika ieņemta. Pilsēta bijusi pussagrauta, tajā plosījušies ugunsgrēki, mēris, bads. Kapsētas un baznīcas bijušas pārpildītas, un vēl pēc gada daudzās strasti neapbedīti zārki. Lai gan Ziemeļu karš turpinās vēl desmit gadus, Rīga uz ilgiem laikiem nonāk Krievijas kroņa paspārnē. Vairums vēsturinieku ir rakstījuši, ka Rīgas pievienošana Krievijai ir veicinājusi strauju tirdzniecības un saimniecības uzplaukumu, tomēr jāseka, ka 18. gs. pirmajā pusē drīzāk ir bijis otrādi. Kara un epidēmiju rezultātā kopējais iedzīvotāju skaits noslīdējis līdz 6 tūkstošiem un to dzīves līmenis bijis visai pieticīgs. 1728. gadā pavisam bijušas 670 mājas, katra vidēji ar 1-2 istabām un 2 kambariem. Ostā ienākošo kuģu skaits bijis niecīgs, līdzekļu trūcis un nekādi plašāki celtniecības darbi nav uzsākti.² Krievu ģenerālgubernatori rūpējušies vienīgi par Citadeli, kas tikusi uzturēta uz valsts rēķina, un nabadzīgā pilsēta knapi varējusi uzturēt vaļņus un bastionus.³ Vairums priekšpilsētu iedzīvotāju gadsimta sākumā gāja bojā vai aizbēga un to teritorija, īpaši Pārdaugava 1711. gada raksturota kā "...tuksnešaina un neapdzīvota". Vēl 1740. gadā rāte nozīmējusi Klīversalu - vietu, kur atradās tilta gals, par pilsētas atkritumu, netīrumu un sniega izgāztuvi.⁴ Viens no

¹ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 28. lpp.

² Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 28. lpp.

³ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 28. lpp.

⁴ Turpat, 33. lpp.

pirmajiem lielajiem jaunās varas celtniecības darbiem bija divu parku ierīkošana uz ziemeļiem no Rīgas cietokšņa, pēc Pēterā I iniciatīvas. Tie bijuši domāti galvenokārt to pilsetnieku ērtībai, kuriem savu vasarnīcu nav bijis. Viens no tiem - Peterholmas (tag. Viestura - Dziesmu sv. parks) saglabājies līdz mūsu dienām. Otrs - Aleksandra skansts parks ticis ierīkots Sarkandaugavā - t.s. Aleksandra augstumos. Pēterā I uzskatījis šo Daugavas atteku, kurī kugi varējuši pārziemot (no šejienes Sarkandaugavas vārds Reide Dūna - Rote Dūna) par tik izdevīgu ostas vietu, ka plānojis pat uz šejieni pārcelt Rīgas ostu. Tādēļ šeit, augstienē tikusi uzcelta vispirms skansts, nosaukta A. Meņškova vārdā par Aleksanderskansti, pēc tam imperatora vasaras pils un visbeidzot arī parks. Tiesa, no visām šīm būvēm tikpat kā nekas nav pāri palicis.¹ Svarīga nozīme priekšpilsētas attīstībā bija 18. gs. otrās puses "aizsardzības sistēmas pilnveidošanas pasākumiem", kuri paredzēja vaļņu sistēmas rekonstrukciju un esplanādes - plašas neapbūvētas joslas gar vaļņu un grāvju armālu izveidošanu. 18. gs. vidū labā krasta priekšpilsēta jau bija atjaunojusies bijušo palisāžu robežās, kuras virzījās apm. tag. Ģertrūdes un tālāk Dzirnavu ielu līmenī. Tā kā apbūvēta bija visa šī teritorija līdz pat kanālam-bij. aizsardzības grāvim, tad esplanādes ierīkošana prasīja nopostīt vairāk kā pusi esošās priekšpilsētas māju. 1769. gadā Maskavā un Pēterburgā izstrādātais projekts, kurš gan nebija pirmais, paredzēja esplanādes ierīkošanai pārcelt priekšpilsētas robežas. Saskaņā ar to 1772. gadā pēc ģenerālgubernatora Brauna pavēles kareivji dažu stundu laikā nopostīja visas - vairāk kā 100 ēkas paredzētajā distancē. Šis vardarbības akts palicis tautas atmiņā kā "aukstais ugunsgrēks", apstiprina to, ka priekšpilsētnieki, pamatoti baidīdamies, ka zaudējumus viņiem neviens neatlīdzinās, nepavisam labprātīgi netaisījās pamest savas mājas. Zaudējumus viņiem, pamatojoties uz veco tradīciju - kara gadījumos drošības dēļ vienmēr nodedzināt priekšpilsētas bez jebkādas atlīdzības, ticām nesedza, toties ie-

¹ Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с. 12

radīja jaunus gruntsgabalus ārpus bijušajām palisādēm.¹ Līdz ar to ap vaļņos ieslēgto Rīgu tika radīta plaša, neapbūvēta zona, kas sniedzās līdz apmēram tag. Elizabetes ielai. Šeit palikuši tikai dārzi. Sakarā ar šīm pārbūvēm tika pārcelti vārti un palisādes. Pēterburgas (agrākie Raunas), vārti tika ierīkoti tag. Brīvības un Šarlotes ielu stūrī, Balinātajū jeb Blieķa vārti vispār likvidēti, bet Maskavas, agrākie Jāņa vārti pārcelti no Rodenburga grāvja līdz Inčudambja galam pie tag. Maskavas un Pirts ielu stūra. Jaunā palisāžu līnija gājusi no Jāņa vārtiem apmēram tag. Kijevas (agr. Katoļu) ielas virzienā līdz Marijas un Matīsa ielu stūrim, tad pa Matīsa un Šarlotes ielām līdz tag. Valdemāra ielai, pa to uz leju līdz vecajai sētai starp Ģertrūdes un Stabu ielām. Tālāk sētu virziens sakrita līdz Zaļajai ielai, bet no tās jaunā palisāde virzījās līdz Dzirnavu un Strēlnieku ielu stūrim, tad pa Strēlnieku ielu līdz Elizabetes un Ganību dambja krustojumam, tālāk uz Rūpniecības ielu un gar Viestura dārza dienvidu malu līdz Daugavai.² Palisāžu uzturēšana pilsētai izmaksājusi visai dārgi, jo katru pavasari nācies tās atjaunot. Tas bija arī viens no iemesliem, kādēļ jau 1808. gadā tās tika vispār likvidētas.³ Šajā laikā pirmoreiz izīrējās Rīgas labā krasta attīstības trīs galvenie virzieni, kuri saglabājušies joprojām - Ziemeļu gar Ganību dambi, gar Brīvības ielu un gar Daugavu Maskavas ielas apkārtnē. Starp šiem apbūves virzieniem paliek plašas zemas, neapbūvētas teritorijas - pilsētas ganības un pļavas.

Tomēr kopumā pilsētas pārbūves un rekonstrukcijas plāni realizējās tikai daļēji - acīmredzot, tur, kur neprasīja īpašus valdības asinējumus. Vienīgais daudzreiz realizētais projekts bijis t.s. "krievu tirgoņu iebraucamās sētas" celšanas plāns Maskavas forstatē. Tas ticis saskaņots jau 1769. gadā un paredzējis 72 "lavku" (veikaliņu), kā arī četru noliktavu (pakhausu) izbūvi regulāra kvartāla veidā ar tirgus laukumu vidū. Tas arī ticis uzcelts par pašu tirgoņu naudu 1772. gadā

¹ B. Brambe. Rīgas iedzīvotāji feod.per.b. R., 1982, 61. lpp.

² Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 7. lpp.

³ Feodālā Rīga. 434. lpp.

pie esplanādes robežas Jēzus baznīcas priekšā, apm. tag. Zinātnu Akadēmijas augstoceltnes vietā. Atšķirībā no plāna tirgo-tāju rindas uzceltas arī gar esplanādi uz Daugavas pusi vēl divos kvartālos, veidojot vienādu fasāžu rindu trīs kvartālu platumā, - gar tag. Turgejeva ielu. 1774.-1778. gados tepat, Turgejeva un Gogoļa ielu stūrī uzcelj Nikolaja Brūnumdarītāja baznīcu, kas saglabājusies līdz mūsu dienām.¹ Citur ielu tīkls palika vecais - vēl no zviedru laikiem. Jaunas ielas tikā izveidotas tikai nelielā rajonā ap Smilšu (tag. Brīvības) ielu, bet rajons ap Ganību dambi vispār netika apbūvēts. Bija paredzēts arī paplašināt jau esošās ielas līdz 21 m platumam, kā to prasīja Krievijas pilsētu būvnoteikumi, jo vecās, zviedru laikā trasētās ielas sasniedza tikai 7-14 m platumā, izņemot centrālo - Smilšu ielu, kuras platums sasniedza 18 m. Tā kā jau pastāvēja apbūve, tad realizēt šos plānus bija visai grūti un rezultātā vairums priekšpilsētas ielu bija dažādās vietās nevienādā platumā. Visu kvartālu iekšējo daļu šajā laikā joprojām aizņēmuši dārzi, kuri pamazām izzūd 19. gs.²

Pārdaugavas attīstību 18. gs. turpina Kliversala. Vecie pārcēlāju ciemi, izpostīti Ziemeļu karā, pēc plostu tilta ierīkošanas savu bijušo nozīmi vairs neatgūst. Jau 17. gs. aizsērēja atteka starp Ķīpju un Burkānu salām, 18. gs. otrajā pusē likvidējās vecais Kurssas ceļš, Lielupei pie Buļļiem izraujot jaunu ieteku jūrā. Līdz ar to pārtrūkst satikame gar Jūrmalu uz Varnas krogu un Buļļu ielu, tā novirzās pa Slokas ceļu uz Kliversalu un tiltu. Jura ciems izrādās atgriezts un pamazām beidz pastāvēt.³ Par centru kļūst Kliversala - pirmoreiz minēta 1670. gada pavasarī, pēc ledus iešanas. Mūžam mainīgajai Daugavas gultnei tas nebija nekas ārkārtējs, tomēr šoreiz tā novirzījies tik stipri pa kreisi uz Āgenskalna pusi, ka Rīgas piestātnei vairs kuģi netikuši klāt, tāpēc rīdzinieki Jēkaba Josta, vēlāk Ruperta Bindenšū vadība būvē gar kreiso krastu "bolverku" - nostiprinājumu, lai noturētu gultni vecā-

¹ Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с. 91-93

² Turpat, 96. lpp.

³ J. Straubergs. Sen to... S., 1952., 184. lpp.

jās robežās. Rezultātā izveidojas un strauji aug jauna sala, kura drīz ir tik liela, ka tirgoņis Dītrihs Klivers to norentē kokmateriālu noliktavas ierīkošanai. Tā kā Rīgā pastāvējis paradums salas saukt to pirmo rentnieku vārdē, tad tā ieguvusi vārdu "Klīversholm". Turpat blakus rodas mazā Kliversala un Kārķu sala (Farkenholm), kuras vēlāk saplūst ar Kliversalu, radot Lielo Kliversalu. Sākotnēji plostu tilta gals atradies Mūksalā - apm. vecās parceltuves vietā, no šejienes sakās vecie Bauskas un Jelgavas ceļi. Vēlāk tilts galu parvietoja uz Kliversalu, acīmredzot, plūdu dēļ, kuri apdraudēja nenostiprināto Mūksalas un Bieķensalas krastu. Šeit 1764. gadā ierīkoja jaunā lielceļa no Rīgas uz Kurzemes hercogistes galvaspilsētu Jelgavu (Mitavu) sākumu. Rodas mājvietas tiem, kas negrib vai nevar apmesties pašā pilsētā, telpas ratiem, eļļpāžām un dienestniekiem. Te bijušās istabas ceļiniekiem, kuriem pavasaros un rudenos, tilta izņemšanas laikā nācies gaidīt parcelšanu. Radās, protams, arī krogi. 18. gs. otrajā pusē uz šejieni pārcēla daudzus spīķerus no labā krasta, kures novietoja pa Daugavu pienākošās preces. Tās bija no Krievijas strūgās vestās ādas, labība, pakulas, tauki, koki u.c. Lielleivās piestājušās tag. Āgenskalna ostā-līcī vai arī sterp Ķīpsalu un krastu. Strūgu ipašnieki un tō komandas vasarās apmetušies Kliversalā un to vajadzībām 1781. gadā uzcelta Sv. Trijādības baznīca pie tag. Kuģu ielas. Tā tikusi pilnīgi gatava uzcirsta 1779./80. gadā ziemā Perečjē, Smoļenskas guberņā un vasarā izjaukta, strūgās atvesta un dažās dienās uzcelta. Kuģu iela sākumā saukusies par Spīķeru ielu un tajā atradušies vairums spīķeru-noliktavu.¹ Pārdaugavas iedzīvotāju skaits augs, it sevišķi pēc 1767. gada atļaujas nodarboties ar sīktirdzniecību. Šeit arvien vairāk apmetās iebraucēji no Krievijas, Lietuvas, Polijas, kā arī Kurzemes un Vidzemes. 1788. gadā Pārdaugavā bijušās jau 420 mājas, no tām Kliversalā 84, Āgenskalnā - 112, Torņakalnā - 73, Bieķensalā - 65, Ķīpsalā - 33.² 1799. gadā te bijuši 32 veikali, no tiem Kliversalā - 25, savu-

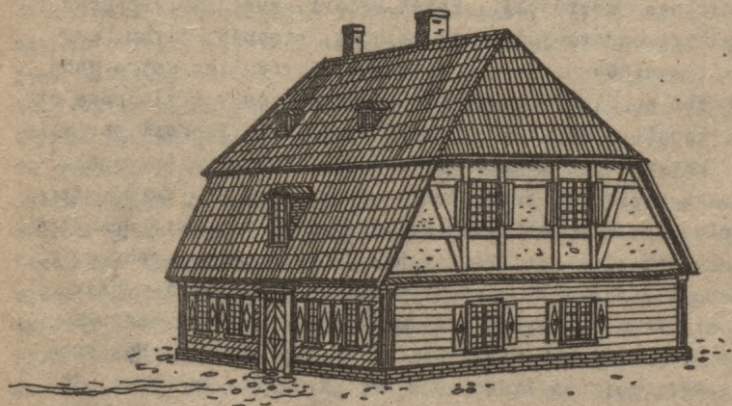
¹ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 34.-35. lpp.

² R. Brame. Rīgas iedzīvotāji... R., 1982., 63. lpp.

tiesības pilsētās ķert bēgušos dzimtcilvēkus, kuru 2-gadīgās noilguma tiesības bija atceltas jau agrāk. Tas viss kopā stipri kavēja saimniecības attīstību un priekšpilsētu augšanu.¹ Visbeidzot 18. gs. beigās pēc nīknajām sērgām Iekšējā izplatās paraža uzturēt vasarnīcas un apmeklēt ārpuspilsētas atpūtas vietas. Populārākās bijušās Ganību dambis un imperatora dārzs, Juglā - Babelītes kalni ar Beka muižas parku un Strazdumuižas parks. Pārdaugavā slavenais restorāns "Jeruzāleme", tag. O. Vācieša ielā 19, kur pulcējusies Rīgas smalkākā publika un ko milējis apmeklēt G. Merķelis. Turpat netālu Altonovas (tag. O. Vācieša) ielas sākumā 1794. gadā Rasmuss Mēbe ierīko izprieču vietu vienkāršajai tautai - Altonu, kur rīkotas teātra izrādes, laisti gaisa baloni, svinēti Ligo svētki apmēram 100 gadus. Iecienīta pastaigu vieta bijusi t.s. "filozofu taka" gar austrsto Daugavas krastu pie Daugavgrīvas ielas Kalnciema ielas apkārtnē un arī pats tilts. Daudz interesantu ziņu par tā laika rīdzinieku paražām un dzīvesveidu satur O. Hūna, B. Pestēļa apraksti, G. Merķēļa atmiņas, J.K. Broces zīmējumi.

Tā, piemēram, B. Pestēlis savās atmiņās par Rīgu 1799. gadā raksta, ka vasarās vairums muižniecības un pilsoņu dzīvojuši savās ārpuspilsētas mājās (Höfchen), pie tam turīgākie arzemju tirgoņi dzīvojuši pie Ganību dambja (Weiden-Damm), kurš bijis apstādīts kokiem un kalpojis kā pastaigu aleja. Pa labi no tā atradušās ganības. Turīgo ļaužu mājas bijušas apslēptas dārzu dziļumā, kurus no ielas šķīris režģu žogs. Starp atpūtas vietām Pestēlis min Altonu, Jeruzālemi, Hammera dārzu, bet šajā Daugavas pusē - Šmerli un Fromholdes k-dzes māju, sauktu par Štrasenhofu. Visur varējuši pasūtīt pusdienu, bet kafiju, tēju un citus dzērienus dabūt jebkurā laikā. Vienkāršajiem ļaudim augustā ik pēc trim nedēļām rīkoti svētki, saukti "bēdas un bēdas" (Hunger-Kummer) kādā laukumā, kur cilvēki mēlojoties ar pīrāgiem, saldumiem, augļiem, dzerot vīnu un alu un dziedot dziesmas cauru diennakti. Šie svētki esot radušies 1710. gada lielā mēra un aplenkuma laikā, kad tirgotājs Bērenss izdalījis trūcīgajiem šajā laukumā savus pārtikas krājumus par velti.²

1 Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги. Р., 1961, с. 70
2 Пестель Б. Примечания о городе Риге. М., 1798, с. 21-23

Turīga priekšpilsētas iedzīvotāja māja 18.gadsimtā.

Savukart ārsts Otto Hūns savā Rīgas 1798. gada aprakstā sniedz sekojošas ziņas. Priekšpilsēta dzīve bijusi daudz lētāka un ērtāka nekā pašā pilsētā, tādēļ ne tikai vienkāršie ļaudis, bet arī daudzi kalpotāji te dzīvojuši pastāvīgi. Rītos priekšpilsētu iemītnieki steigušies uz Rīgu. Pirmie jau četros rītā publiskajos laukumos pulcējušies algotie strādnieki, gaidot, ka viņus kāds nolīgs. Pēc plkst. 7 kalpones un virtuves devušas uz tirgu, kurš jau bijis pilns ar zemniecēm, tirgojot dārzeņus, zaļumus, pienu, zivis un putnus. Dārzeņus tirgum piegādājuši tepat apkārtnes iedzīvotāji, īpaši krievi, kuri jau vairākus gadus regulāri nodarbojušies ar kapostu, sinepju, zirņu, pupu, salātu u.c. audzēšanu. Krievu dārznieki ieradušies katru gadu agrā pavasarī no Piemeskavas, noīrējuši dārzus vai kļajumus pie pilsētas, kopuši zemi ar vislielāko rūpību, ierīkodami pat siltumnīcas, bet rudenos ar nopelnīto naudu atgriezušies mājās.¹ Daudzi vēlāk iepirkuši zemi, paliekot pavisam. Šie dārzi atradušies galvenokārt Pēterburgas šosejā krievu klostera apkārtnē, pie Lubānas ielas, kā arī Pārdaugavā.² Līdz sešiem vakarā, kad slēdza pilsētas vārtus, visiem priekšpilsētņiem bija jāpaspēj atgriezties mājās. Vienkāršā tauta ikdienā dzerusi alu un karstvīnu tikpat vispārēji kā uzturā - maizi. Neskatoties uz kaitīgumu, tos lietojušas arī sievietes un bērni. Pēc policijas rīkojuma krogi drīkstējuši būt atvērti tikai līdz deviņiem vakarā un kāršu vai kauliņu spēles pilnīgi aizliegtas. Vīna tirdzniecība bijusi atļauta tikai vistrucīgākajiem pilsētņiem, atraitnēm, bāreņiem u.c., kuri nevarējuši citādi nopelnīt iztiku. Kafiju šejienieši dzerot mazāk nekā Prūsijā vai Saksijā, pie tam sajaucot to ar cigoriņiem, kurus pieved no Vācijas, bieži gan sliktā kvalitātē.³ Ļoti sīki O. Hūns apraksta Rīgas tiltu. Tas sastāvējis no šķērseniski sakrautiem, peldošiem balķiem, piesietiem pie pāļiem. Kuģu, plostu un strūgu caurlaidei tajā bijuši divi vārti, kurus atveruši pusdienlaikā un vakarā. Oktobrī tiltu parasti izjaukuši līdz nākošajam pavasarim. No tilta paveries lielisks skats uz pilsētu, plato

1 Гун О. Топографическое описание г. Риги, С. П., 1803, с. 87

2 Rīgas vārtos. Novoselova. R., 1933., 67. lpp.

3 Гун О. Топографическое описание г. Риги, С. П., 1803, с. 90

Daugavas straumi, kūgiem, laivām un strūgām, kas pietauvotas gar abām tilta malām, kā arī daudzajiem pajūgiem un ļaudīm. Ipaši vakaros tilts bijis iecienīta pastaigu vieta pilsetniekiem, kuri nav varējuši baudīt lauku dzīves jaukumus. Toties dienā te bijuši sastopami visdažādāko tautību matroži, šķiperi, tirgoņi, strādnieki u.c. - poļi ar apaļiaki, grieztiem matiem, krievi garos kreklos, žīdi melnās drēbās un matiem apaugušām sejām. Ik uz soļa skanējusi vācu, latviešu, krievu, angļu, holandiešu, dāņu, zviedru, leišu un igauņu valodas. Pastāvot milzīgajam vezumam, ekipāžu, cilvēku sablīvējumam un trūkstot jebkādam margām, jābrīnās, ka nelaimes gadījumi notiekot ne katru dienu. Ormaniem, kuri izceļušies ar savu rupjību un nekaunību, visiem bijušas pie mugurām piesietas skārde plāksnītes ar kārtas numuriem, kā arī katram bijusi sava parastā stāvvieta pie Smilšu vai Grēcinieku vārtiem.¹ Starpskaistākajām apkārtnes vietām O. Hōns min Dzegužkalnu un Imperatora dārzu. Pēdsjais, kaut gan atradies ^{tīkaj} versti no pilsētas, ticis maz apmeklēts - galvenokārt smilšainā ceļa dēļ. Šeit rīkotas sapulces, dejas, reizēm ugunošana.² Priekšpilsētas iedzīvotāji ņemti gēmuši no vairākām publiskām akām vai Daugavas, bez nekādas nepatikas.³ Apgaismošana nebijusi vislabākajā stāvoklī. Pilsētā, kopā ar priekšpilsētām bijuši pavisam 400 lākturi, uzstādīti uz īpašiem stabiem vai pakarti pie māju storiem, taču to stikli nav tikuši tīrīti.⁴ Bruģētas šajā laikā priekšpilsētās bijušas tikai galvenās ielas, kuras tādēļ sauktas par Akmeņu ielām. Tāda, piemēram, bijusi tag. Maskavas iela - Inču dambis. Kliversalā tā pat ir saglabājusī savu vārdu līdz mūsdienām.⁵ Blakus daudzmaz turīgu ļaužu kārtīgajiem mājokļiem stāvējušas trūcīgo būdas, kurās ziemā kā irnieki bijuši spiesti mitināties algādži. Vasarās viņi gan pelnījuši labi - ap 10 markām dienā, tomēr parasti savas viegl-

¹ Гун О.Топографическое описание г.Риги,С.П.,1803,с.17

² Turpat, 111. lpp.

³ Turpat, 35. lpp.

⁴ Turpat, 47. lpp.

⁵ J. Straubergs. Sen to... S., 1952., 174. lpp.

prātības dēļ neko nav iekrājuši.¹ Tikai priekšpilsētā drīkstējuši apmesties žīdi, kuru gan toreiz esot bijis ļoti maz - 7 ģimenes.² Rīga, kā katra liela ostas pilsēta, kur pastāvīgi uzturas liels skaits jaunu vīriešu-kuģinieku, strādnieku u.c., pazinusi nopietnas tikumības problēmas. Ielasmeitas šeit sevi pagaidām atklāti neesot izrādījušas kā citur, un arī pilsētas valdība oficiālus publiskos namus necietusi, tomēr visās forštatēs bijuši sen un labi pazīstami nami, kur viņas varot sastapt.³ Īpaši slavens gadsimta vidū un otrajā pusē bijis minētais Kubes kalns, kur daudzās mājās saimniekojušas "mīlas priesterienes".⁴ Arī vienkāršās birģeru kalpones labprāt slepus piepelnījušas šādā veidā. Palikušas stāvokli, tās uz kādu laiku atstājušas savus saimniekus, lai pēc tam atgrieztos, it kā nekas nebūtu bijis. Pastāvot šādam neregulētam dzīvesveidam, Rīgā plaši izplatījušas veneriskās slimības, ar kurām sirģuši vairums pilsētas hospitāļa slimnieku gadsimta beigās.⁵

18. gs. beigās beidzot tika noteiktas arī pilsētas administratīvās robežas, kurās ietilpa arī priekšpilsētas. Šajā nolūkā 1787. gadā Rīgā ar ķeizarienes pavēli tika nodibināta policijas pārvalde, kura sadalīja visu pilsētu daļās un kvartālos. Tad arī nostiprinās delījums trīs atsevišķās priekšpilsētās, kuras vēlāk sāk dēvēt - 1. par Pēterburgas, 2. - par Maskavas un 3. - par Jelgavas (Mitavas). Robeža starp 1. un 2. priekšpilsētām gājusi pa tag. Kr. Barona - toreizējo Pirts ielu.⁶

Abu Daugavaslabā krasta priekšpilsētu kopējais apkārtmērs sasniedzis 7 verstis un 400 asis (8 km 321 m) un tajās 1797. g. uzskaitītas 1246 mājas, turpretī Pārdaugavas apkārtmērs bijis 10 verstis (10 km 668 m), bet tikai 613 ēkas. Tas ir saprotams,

1 Гун О. Топографическое описание г. Риги, С. П., 1803, с. 76

2 Turpat, 71. lpp.

3 Turpat, 112. lpp.

4 A. Teivens. Latvijas..., 123. lpp.

5 Гун О. Топографическое описание г. Риги, С. П., 1803, с. 113

6 Brambe. Rīgas iedzīvotāji..., 64. lpp.

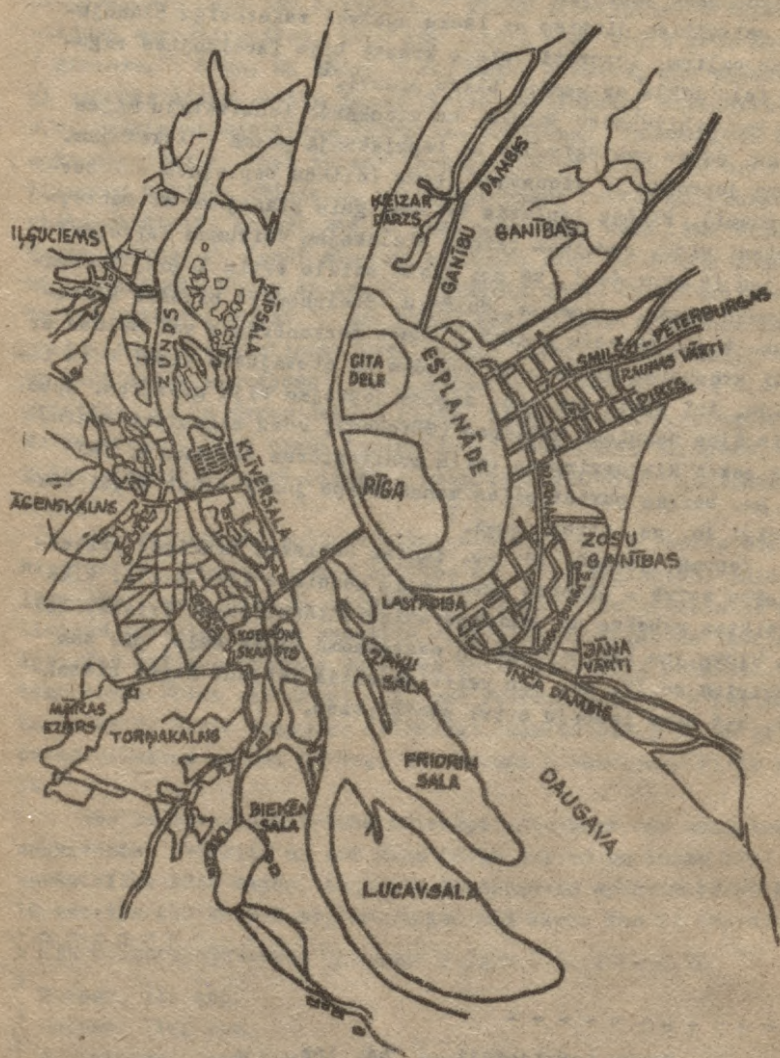
jo Pārdaugava joprojām sastāvēja no atsevišķiem, savstarpēji vāji saistītiem ciemiem ar lauku apbūvei raksturīgu plānojumu gar ceļiem, turpretī labajā krastā bija izveidojies regulārs ielu tīkls ar samērā blīvu apbūvi.¹

Par arhitektūru jāsaka, ka vienkāršo iedzīvotāju mājas 18. gs. daudz neatšķirušās no iepriekšējā posmā plūkotajām. Apbūve joprojām ir vienkārša, koka (citādu nepielāva arī būvnoteikumi). Plašāk izplatās trīsdalīgais plānojums ar mantel-skurteni vidū, gadsimta beigās lielākajam vairumam dzīvojamā ēku jau ir skursteņi, kā arī lietā stikla rūtis logos. Turīgāko lauku mājas, piemēram, Muižēļu, Šteinhauera bijušas krāsotas - t. s. "zvēdru krāsā" - tumši sarkanbrūnas vai melnas ar balti krāsotiem slēģiem un aplodām un atstājušas visai košu iespaidu. Arī jumta dakstiņu segums joprojām bija greznībā. Apbūvē izcēlās namnieku muižiņas (Höfchen), kuru saimnieki centušies sekot Rietumeiropas stilu arhitektūras tendencēm. Jau 17. gs. beigās parādījušies mansardtipa jumti kļūst visai raksturīgi 18. gs. otrajā pusē.²

Kopumā, jāsaka, 18. gs. ienesa būtiskas izmaiņas priekšpilsētu dzīvē - pamatos izveidojās mūsdienu ielu tīkls, tika noteiktas robežas un administratīvais iedalījums. Priekšpilsētas kļuva jau par pilnīgu un neatņemamu Rīgas daļu, pie tam atšķirībā no 17. gs. tās vairs necentās iekļaut Rīgas cietoksnī, bet deva iespēju brīvi attīstīties.

1 Brambe. Rīgas iedzīvotāji... 64. lpp.

2 Pirang H. Alt-Rīgasche Höfchen... s. 6

Prickāpilsētu teritorija, ielu un ceļu tīkls 18.gs.beigās.

PRIEKŠPILSĒTAS 19. GADSIMTĀ

Pagājušais gadsimts turpināja iesakto tradīciju - sāku mā visu nopostīt, lai pēc tam sāktu no jauna. 1812. gads, lai gan neskāra Rīgu tieši, tomēr kļuva liktenīgs tās priekšpilsētām. No 1559. g. līdz 1812. gadam Rīgas priekšpilsētas nodedzinātas pavisam astoņas reizes, t.i., vidēji reizi trīsdesmit gados. 1812. gada 22. jūlijā pienāk ziņas par Napoleona armijas Graverta franču-prūšu korpusa priekšpulku tuvošanos, kuru izlūki esot redzēti pie Katlakalna. Rīgas kara gubernators generalleitnants J. Essens dod pavēli policijas priekšniekam baronam Krideneram organizēt labā krasta priekšpilsētas nodedzināšanu. Ēkas Pardaugava bija noplēstas jau jūnijā. 11 vietās tika izvietotas karaspēka nodaļas ar darvas mucām un pakulām un 24. jūlijā naktī (pēc vecā stila 12. jūlijā) vienkopus sākas dedzināšana. Vētra, mainīgais vējš nes degošas pagales un dzirkstis no jumta uz jumtu, izraisot milzīgu, nekontrolējamu ugunsgrēku, kurā iet bojā visas priekšpilsētas daļas, kas nemaz nebija plānots.¹ Nodēga pavisam 702 dzīvojamās mājas, četras baznīcas un 35 sabiedriskās celtnes. Bez jumtes palikuši 6882 cilvēki,² kuru vairums, panikas pārgemti, meklējuši glābiņu Rīgas cietoksnī. Trauksme izrādījās veltīga, Napoleona armija tā arī pie Rīgas nepienāca, bet šī pārcenšanās Essenam maksāja posteni - Aleksandrs I atstadināja viņu no amata. Gadu vēlāk, ugunsgrēka gadadienā, Essens Baldonē nošāvis.³ Nopietni priekšpilsētu rekonstrukcijas darbi sākās 1813. gada janvārī, kad arī izstrādāja projektu. Tas paredzēja priekšpilsētu atjaunošanu bijušajās robežās, saglabājot veco ielu tīklu. Tomēr dzīve prasīja savas korekcijas, un 1815. gada tiek izstrādāts jauns - perspektīvais plāns, saskaņā ar kuru bija jāregulē plānojums, vairākkārt jāpalielina teritorija un jāapbūvē ganību platības pilsētas robežās un arī zemās pļaves pie Ganību dambja, kā arī starp Avotu un Maskavas ielām - Zosu

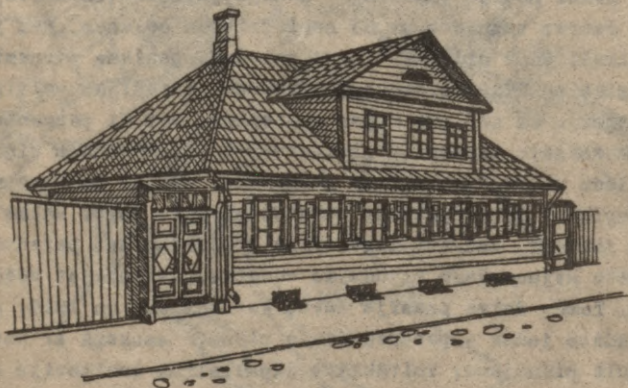
¹ Rīgas vēstis. B. Šalfejevs. R., 1933., 3. lpp.

² R. Brambe. Rīgas iedzīvotāji... 68. lpp.

³ Rīgas vēstis... 5. lpp.

ganības paliek tukšas līdz pat gadsimta beigām. Tomēr plaša rajonā - no Esplanādes līdz tag. Bruņinieku ielai izveidojas patreizējais plānojums. Jau līdz 1818. gadam apbūve pamatos bija atjaunota un sākās priekšpilsētu augšana.¹

Tomēr šī laika celtniecību jau stipri ietekmēja vairāki bōvnoteikumi, ieviesti vēl pirms kara. Pirmkārt, tas bija 1809. g. Imperatora izdotais nolikums, kas paredzēja visu privāto ēku celšanu pilsētās pēc noteiktām fēsādēm, kuras atspoguļoja tolaik valdošo klasiscisma stilu.² Otrkārt, tas bija Kara kolēģijas 1811. gadā izstrādātais nolikums par pilsētas teritorijas dalīšanu 5 aizsardzības distancēs ap cietoksni. Pirmajās divās distancēs nedrīkstēja būt nekāda apbūve, un tas visumā atbilda esplanādes teritorijai. Trešajā distancē, kura atradusies lielgabala šāviena attālumā, drīkstēts celt tikai koka vienstāva mājas ar pamatiem ne augstākiem par vienu pēdu.

Raksturīga priekšpilsētas dzīvojamā ēka 19.gs.pirmajā pusē.

1 R. Brambe. Rīgas iedzīvotāji... 69. lpp.

2 Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с. 244

Galvenajam ielām jābūt vērstām tieši pret cietokšņa vaļņiem, savukārt šķērsielām jākrusto tās taisnā leņķī. Pārējās distances varēja apbūvēt jau daudz brīvāk, tikai pirmie stāvi nedrīkstēja būt mūra nekādā veidā.¹ Šie noteikumi principā, kā to rāda Rīgas fasažu zīmējumi 1823./24. gadā, tika ievēroti, un priekšpilsēta, vismaz labajā krastā, ieguva kartīgu, vienveidīgu stila un tipa ziņā izskatu, kas atbilda tā laika pilsēt būvniecības idejām. Liela daļa no pēc paraugfasādēm celto māju joprojām saglabājusies un veido neatņemamu vides sastāvdaļu Ģertrūdes, Lāčplēša, Dzirnau, Tērbatas u.c. ielās.

Iedzīvotāju skaits strauji aug, un robežas plešas arvien tālāk. 19. gs. vidū ziemeļu robeža sniedzas jau līdz Sarkan-
daugavai, ziemeļaustrumos tālākā vieta bija Lielais Pumpis, tag. J.Ģertrūdes baznīcas vieta, kur beidzas St.Pēterburgas iela un sākās Pēterburgas šoseja, kā arī ceļš uz 1772. gadā mēra epidēmijas laika atklātajām kapsētām (tag. Lielie kapi). Šeit ārpus pilsētas robežas izaudzis tirgus, ko izveidojuši daudzie Vidzemes zemnieki, lai izvairītos no nodokļiem.² Līdzīga tirgus vieta radās arī pie Maskavas priekšpilsētas - t.s. Krasnaja Gorka. Lielais Pumpis bija arī pirmās 1825. gadā atklātās omnibusa līnijas gala punkts, bet no 1882. gada līdz šejieniel gāja zirgu dzelzceļš. Vēl tālāk, pie tag. Gaisa tilta atradās 1818. gadā atklātie Aleksandra vārti - triumfa arka, veltīta Aleksandram I. Austrumos robeža pārvirzījies pa Maskavas ielu līdz krustojumam ar Lubānas ielu, kur atradies laukums ar t.s. Elizabetes vārtiem - diviem masīviem stabiem, kuri celti un nosaukti par godu Aleksandra I sievai Elizabetei. Tautā gan saglabājies nosaukums "Jāņa vārti", kā sauca vecos priekšpilsētas vārtus pie Pirts ielas. Tāpat kā visur ārpus pilsētas robežām, atradies krogs, kur pārdevuši "lēto šņabi".³ Ar šņabi bijušas veselības problēmas. Līdz 1863. g. sakarā ar akcīzes nodokļa likumu pilsētās šņabja cena bijusi daudz augstāka (Rīgā - 30 kap. par stopu, provincē - 10,12 kap.). Lai cīnī-

¹ Васильев Н. Классицизм в архитектуре Риги, Р., 1961, с. 250

² Rīgas vēsture... , 9. lpp.

³ Turpat, 65. lpp.

tos pret kontrabandu, tikuši izveidoti īpaši robežsargu - "žūkuru" postepi, tomēr tas maz līdzējis. Toties neviens ner varēja aizliegt izbraukt ārpus robežām piedzerties. Laucinieki, braukdami no Vidzemes, parasti esot pie Juglas izdzēruši līdzpaņemto degvīnu un pudeles metuši Juglas upē.¹

19. gs. otrajā pusē Rīgu pārņem īsts rūpniecības drudzis. Pirmās manufaktūras radās jau 18. gs. beigās vietās, kur bija ērti ūdensceļi - piem., Ilģuciemā. 19. gs. rodas veseli jauni rūpniecības rajoni tālu ārpus pilsētas robežām - Sarkandaugavā, Juglā, kur sāk būvēties arī jauni strādnieku baraku kvartāli. Tradicionālo priekšpilsētu attīstība līdz ar to apstājas, un tās, it sevišķi Pēterburgas un Maskavas pēc valsts nojaukšanas 1857.-1863. gados un bulvāru zonas veidošanas, arvien vairāk tiecas kļūt par Rīgas centra sastāvdaļu, zaudējot pamazām cilvēku apziņā savu priekšpilsētas statusu.

Rezumējums.

19. gs. otrajā pusē noslēdzas priekšpilsētu kā vienotu teritoriālu, sociālu un arhitektonisku veselumu attīstība. Gadsimta pirmajā pusē izveidojas patreizējais ielu tīkls, gruntsgabalu dalījums, kā arī šajā laikā ir celtas vairums senāko saglabājušos koka ēku visā aplokojamā teritorijā.

¹ Rīgas vērtos... , 21. lpp.

Ieteicamās literatūras saraksts

- P. Bērzkalns. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVII gs. - LVU Zinātniskie raksti, XXI S., R., 1958.
- R. Brambe. Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās. R., R., 1982.
- I. Dāvidsone. Rīgas dārzi un parki. R., 1988.
- P. Kampe. Bijušais Keizara dārzs, tagad Viestura dārzs - Rīgas pirmais un mākslinieciski vērtīgākais publiskais dārzs. R., 1928.
- Feodālā Rīga. R., 1978.
- G. Merķelis. Izlase. R., 1969.
- Rīgas vārtos. Z. Lancmanis, B. Šalfejevs, N. Novoselovs. R., 1933.
- V. Pāvilāne. Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII-XVIII gs. R., 1975.
- V. Pāvilāns. Satiksmes ceļi Latvijā XIII-XVII gs. R., 1971.
- Senā Rīga gleznās, zīmējumos un gravīrās /sast. P. Balodis, R. Špore. R., 1937.
- R. Širants. Dažu Rīgas vietvārdu izcelšanās. - Dabas un vēstures kalendārs. 1971., 1972., 229.-236. lpp.
- R. Širants. Māras diķā sākotne un tagadne. - Padomju Jaunatne, 1969. 22.III.
- A.J.Štāls. K. Broces "Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu krājums": Zīmējumu un rakstu izlase ar paskaidrojumiem. R., 1926.
- J. Straubergs. Rīgas vēsture. R., (1937.).
- J. Straubergs. Senā Rīga daudzinaja. S., 1952.
- J. Straubergs. Vecā Rīga. R., 1951.
- M. Taube. Rīgas latviešu tirdzniecības palīgamati. R., 1980.
- A. Teivens. Latvijas dzirnevas. S., 1985.
-
- W. Gutzeit. Zur Geschichte der Rigaschen Vorstädte. Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland. Bd.X,H. 2., R., 1863.

H. Pirang. Alt-Rigasche Höfchen. Jahrbuch für Bildende Kunst
in den Ostseeprovinzen, VI. R., 1912.
Riga und seine Bauten. R., 1903.

Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги., Р., 1961

Гун О. Топографическое описание г.Риги.С.П., 1803

Гун О. Топографическое описание города Риги с присивокуплением
врачебных наблюдений, сочиненное в 1798 г., части I и II,
С.П., 1804

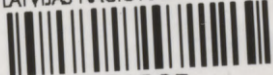
Пестель Б. Примечания о городе Риге., М., 1798

SATURS

Ievads.	3. lpp.
Rīgas tuvāka apkārtnes ordeņa laikos.	4. "
Rīgas priekšpilsētas 17. gs.	21. "
Rīgas priekšpilsētas "apgaišmības laikmetā".....	33. "
Priekšpilsētas 19. gadsimtā	47. "
Ieteicamās literatūras saraksts	51. "

G. Čašāka. Rīgas priekšpilsētas gadamtu gaitā.
Parakstīts iespiešanai 28.11.91.
Formāts 60x84/16. Metiers 1000 eks.
3.1 uzsk. iesp. I. Pasūtjums Nr. 141.
Izdevēja - E. Rubene apgāds "Vidzeme", IRA Nr. 2-0485.
Iespēsts LIC, Doma l., 6.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304061205

12-

Central

Office